

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ
ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ТА ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ
КАФЕДРА ПАРЛАМЕНТАРИЗМУ

КВАЛІФІКАЦІЙНА МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА

на тему

«ЕВОЛЮЦІЯ ІНСТИТУТУ ПАРЛАМЕНТАРИЗМУ В УКРАЇНІ ПІСЛЯ
РЕВОЛЮЦІЇ ГІДНОСТІ»

Студент 2 курсу магістратури заочної форми
навчання спеціальності 281 «Публічне
управління та адміністрування» освітньо-
професійної програми «Парламентаризм та
парламентська діяльність»

Голик Юрій Юрійович

Науковий керівник

доктор політичних наук, професор, доктор
суспільних наук, професор гуманітарних наук
(Narodowa Agencja Wymiany Akademickiej
Республіки Польща)

Гошовська Валентина Андріївна

Засвідчую, що в цій кваліфікаційній роботі
немає запозичень із праць інших авторів без
відповідних посилань

Студент _____

(підпис)

Робота допущена до захисту в екзаменаційній комісії рішенням кафедри
парламентаризму від «07» листопада 2023 р., протокол № 14.

Завідувач кафедри парламентаризму, доктор політичних наук, професор
Гошовська Валентина Андріївна _____

(підпис)

Київ – 2023

АНОТАЦІЯ

Голик Ю. Ю. Еволюція інституту парламентаризму в Україні після Революції Гідності. – Кваліфікаційна магістерська робота на правах рукопису.

Кваліфікаційна магістерська робота на здобуття ступеня вищої освіти другого (магістерського) рівня галузі знань 28 «Публічне управління та адміністрування», спеціальності 281 «Публічне управління та адміністрування». – Навчально-науковий інститут публічного управління та державної служби Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Київ, 2023.

Кваліфікаційну роботу присвячено вивченню теоретичних засад дослідження інституту парламентаризму. В межах дослідження надано характеристику еволюції інституту парламентаризму в Україні після Революції Гідності. А також розглянуті питання проблемних аспектів та перспективи розвитку парламентаризму в Україні.

Об'єктом дослідження є розвиток парламентаризму в сучасній демократичній державі. Предметом дослідження є особливості системи парламентаризму в Україні після Революції Гідності.

Наукова новизна полягає в тому, що було комплексно досліджено особливості системи парламентаризму в Україні після Революції Гідності. Такий аналіз дозволив виокремити як проблемні аспекти в досліджуваній сфері, так і перспективи вдосконалення української моделі парламентаризму.

Ключові слова: парламент, демократія, Верховна Рада України, народний депутат, вибори

ANNOTATION

Holyk Yu. Yu. The evolution of the institution of parliamentarism in Ukraine after the Revolution of Dignity. – Qualifying master's thesis on manuscript rights.

Qualifying scientific work for obtaining an educational degree at the second level of higher education (Master's degree), field of study: 28 “Public Management and Administration”, specialty: 281 “Public Management and Administration”. – Educational and Scientific Institute of Public Administration and Civil Service of Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine, 2023.

The qualification work is devoted to the study of the theoretical foundations of the research of the institute of parliamentarism. The study describes the evolution of the institution of parliamentarism in Ukraine after the Revolution of Dignity. Also, the issues of problematic aspects and prospects for the development of parliamentarism in Ukraine were considered.

The object of the study is the development of parliamentarism in a modern democratic state. The subject of the study is the peculiarities of the system of parliamentarism in Ukraine after the Revolution of Dignity.

The scientific novelty lies in the fact that the peculiarities of the system of parliamentarism in Ukraine after the Revolution of Dignity were comprehensively investigated. Such an analysis made it possible to single out both problematic aspects in the researched area and prospects for improving the Ukrainian model of parliamentarism.

Keywords: parliament, democracy, Verkhovna Rada of Ukraine, people's deputy, elections

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІНСТИТУТУ ПАРЛАМЕНТАРИЗМУ	8
1.1. Еволюція поглядів на природу і сутність демократії.....	8
1.2. Парламентаризм як інституційна основа демократії	16
1.3. Українська Революція Гідності в контексті «третьої хвилі демократизації»	24
РОЗДІЛ 2. ХАРАКТЕРИСТИКА ЕВОЛЮЦІЇ ІНСТИТУТУ ПАРЛАМЕНТАРИЗМУ В УКРАЇНІ ПІСЛЯ РЕВОЛЮЦІЇ ГІДНОСТІ.....	33
2.1. Правові засади діяльності Верховної Ради України	33
2.2. Політико-правова модель організаційної діяльності українського парламенту	39
2.3. Механізм формування парламенту України	47
РОЗДІЛ 3. ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ПАРЛАМЕНТАРИЗМУ В УКРАЇНІ.....	53
3.1. Проблемні аспекти розвитку парламентаризму в Україні.....	53
3.2. Перспективи вдосконалення української моделі парламентаризму.....	60
ВИСНОВКИ.....	63
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	66

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Парламентаризм зароджується і існує тоді, коли з'являється запит на формування нової моделі соціального розвитку, вироблення та реалізації соціально-економічної політики, здатної забезпечити розвиток на основі поєднання ефективності, справедливості, вирівнювання соціальних можливостей та згуртованості суспільства. Тим самим актуалізується питання про зближення влади та суспільства, коли влада діє як соціально та політично відповідальний інститут, що відображає інтереси більшості громадян та ініціює такі політичні рішення та дії, що стосуються соціально-економічного розвитку, які суспільство активно приймає та підтримує.

Центральне місце у структурі парламентаризму займає парламентська установа. Проте слід зазначити, що наявність парламенту є обов'язковою, але недостатньою умовою для затвердження тези про існування парламентаризму в політичній системі суспільства. Для того, щоб парламентаризм мав міцну основу, мають бути дотримані інші умови, такі як формування парламенту на основі вільного волевиявлення народу, його суверенність у системі влади, високий рівень повноважень і компетенцій парламенту при вирішенні питань законотворчості, державного управління тощо.

Після Революції Гідності, вивчення особливостей системи парламентаризму в Україні набуває особливої актуальності. Цей період в історії країни супроводжувався важливими політичними змінами та реформами, що суттєво вплинули на функціонування парламенту. Політичні процеси в Україні набули великої динаміки та активності. Вивчення парламентаризму дозволяє аналізувати роль різних політичних сил, їх стратегії та тактики у реалізації власних програм та завдань.

Крім того, у контексті змін, які сталися після Революції Гідності, важливо аналізувати взаємодію парламенту з іншими гілками влади, зокрема

з виконавчою владою та судовою системою. Це допомагає оцінювати ступінь ефективності та незалежності кожної з гілок влади.

Отже, вивчення особливостей системи парламентаризму в Україні після Революції Гідності є надзвичайно важливим для розуміння сучасного політичного процесу та реалізації демократичних принципів у країні. На цьому етапі, знання про функціонування парламенту стає ключовим для громадян, політичних активістів та державних службовців у будівництві сильної та прозорої держави.

Стан розробленості теми. До питань вивчення особливостей сучасного парламентаризму, парламентського права та процесу у своїх наукових доробках зверталися такі сучасні вчені, як М. О. Баймуратов, Ю. Г. Барабаш, А. З. Георгіца, В. С. Журавський, А. М. Колодій, А. Р. Крусян, М. П. Орзіх, В. Ф. Погорілко, В. М. Скрипнюк, О. В. Скрипнюк, І. Є. Словська, Ю. М. Тодика, В. Л. Федоренко, Т. А. Француз-Яковець, В. М. Шаповал, Ю. С. Шемшученко та ін.

Мета і завдання кваліфікаційної магістерської роботи. Метою дослідження є науково-теоретичне вивчення особливостей системи парламентаризму в Україні після Революції Гідності.

Досягнення визначеної мети зумовило необхідність вирішення таких завдань:

- висвітлити еволюцію поглядів на природу і сутність демократії;
- з'ясувати особливості парламентаризму як інституційної основи демократії;
- дослідити українську Революцію Гідності в контексті «третьої хвилі демократизації»;
- означити правові засади діяльності Верховної Ради України;
- охарактеризувати політико-правову модель організаційної діяльності українського парламенту;
- проаналізувати механізм формування парламенту України;
- виокремити проблемні аспекти розвитку парламентаризму в Україні;

- з'ясувати перспективи вдосконалення української моделі парламентаризму

Об'єкт і предмет кваліфікаційної магістерської роботи. Об'єкт дослідження – розвиток парламентаризму в сучасній демократичній державі. Предмет дослідження – особливості системи парламентаризму в Україні після Революції Гідності.

Методи дослідження. Під час написання кваліфікаційної роботи були застосовані загальнонаукові методи аналізу та синтезу, узагальнення, зокрема аналіз джерел, літератури, що стало основою роботи, сформулювало розуміння теми. Також застосовувався системний методи – для аналізу інституту парламентаризму в Україні після Революції Гідності та на сучасному етапі.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що було комплексно досліджено особливості системи парламентаризму в Україні після Революції Гідності. Такий аналіз дозволив виокремити як проблемні аспекти в досліджуваній сфері, так і перспективи вдосконалення української моделі парламентаризму.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що окреслені в магістерській роботі висновки та пропозиції можуть бути використані в науковій сфері при подальшому вивченні питання про особливості системи парламентаризму в Україні після Революції Гідності.

Апробація результатів дослідження.

Структура та обсяг кваліфікаційної магістерської роботи. Структура кваліфікаційної роботи відповідає меті та завданням дослідження і включає в себе вступ, три розділи, які включають вісім підрозділів, висновки та список використаних джерел.

Загальний обсяг кваліфікаційної магістерської роботи складає 72 сторінки.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІНСТИТУТУ ПАРЛАМЕНТАРИЗМУ

1.1. Еволюція поглядів на природу і сутність демократії

Демократія у перекладі з грецької (*demokratia* < *demos* – народ + *kratos* – влада) означає владу народу. Слід наголосити, що незважаючи на те, що в науковій думці навіть «виділяють такий самостійний напрямок як теорія демократії» [1, с. 17], дотепер не існує ні загально визнаного визначення, ні єдиного розуміння того, що є демократія і в чому полягає суть цієї категорії.

Так Л. Даймонд зазначає, що «в теоретичній та емпіричній літературі з демократії (а обсяг її швидко збільшується) панують настільки значні концептуальні плутанина та безладдя, що Д. Коллер і С. Левицькі змогли виявити понад 550 «підвидів» демократії» [2].

Така ситуація об'єктивно обумовлена тим, що демократія, як і будь-яке суспільне явище, безперервно трансформується в ході політико-історичного процесу розвитку цивілізації, багатогранна і може розглядатися і трактуватися в таких різних аспектах як політико-інституційний, процесуально-процедурний, культурологічний і аксіологічний.

Прийнято вважати, що вперше визначення, характеристику та розгорнутий опис демократії як форми державного устрою дав давньогрецький філософ Платон (IV ст. до н. е.). Він виявляє низку негативних рис, які до цього дня не зникли з цього ладу незважаючи на те, що сама форма згодом зазнала змін. Так, «у своїй роботі «Держава» мислитель зазначає збочене розуміння свободи при демократичному режимі, перевернутість понять, її нестійкість та внутрішню суперечливість. Сам лад Платон визначає як влада більшості» [3, с. 52].

Ідея демократії як самостійного державного устрою, що увійшла в обіг у період античності, у наступні епохи надовго зникає зі свідомості людей. Середні віки та Новий час слабо знайомі з демократією як такою. Режими, подібні до демократії, виникали як реакція на конкретні історичні обставини, в центрі яких ставала ідея протистояння самовладдю монархів і боротьба проти обмеження інтересів населення замкнутими олігархічними угрупованнями.

Зауважимо, що політична модернізація передусім означала суверенність політичних систем та конституційність їхнього устрою. Суверенітет передбачає, що у чітко визначеній межі території виникає щодо однорідний режим владних відносин. З одного боку, виділяється «держава, яка закріплює за собою монополію на використання насильства, а з іншого - громадянське суспільство, яке затверджує ненасильницьку договірну самоорганізацію відповідно до норм природного права та прав людини. Відповідно до конституційності правові стандарти громадянського суспільства разом із принципами державного розрахунку закріплюються у вигляді основного закону, що стоїть вище і держави, та громадянського суспільства, що доповнює його договірну самоорганізацію законослухняністю» [4].

Більш менш послідовна суверенізація і конституціоналізація створювали передумови для демократизації. Першопрохідцем у справі модернізації загалом і за окремими її напрямками (суверенізація, конституціоналізація, політизація та демократизація) прийнято вважати Англію. Такому лідерству сприяли її острівне становище і раніше - приблизно з XVIII ст. розвиток договірних, дорадчих і представницьких інститутів, які за всіх їх феодальних витоків мали потенціал, здатним перетворити ці інститути на центри модернізаційних процесів.

У 1679 році англійський Парламент ухвалив закон про недоторканність особистості, що продовжує «Велику Хартію вільностей». «Ключовою подією

для модернізації стала Славна революція у 1688 році, яка започаткувала конституційну монархію у Великобританії» [5].

Звичайно не можна оминати увагою і рух просвітителів та ідеї Великої Французької революції (1789-1792 рр.). Велика французька революція скасувала станові привілеї, конфіскувала церковні володіння і стратила королівське подружжя.

Прийнята в 1789 році Національними зборами Франції «Декларація прав людини і громадянина» констатувала: «Мета всякого політичного союзу - збереження природних і невідчужуваних і священних прав людини і громадянина». «Ця ліберальна теза, звичайно, не може бути виконана в повному обсязі, і не лише цього прагне держава. Чотири природні невідчужувані та священні права людини, проголошені Декларацією: свобода, власність, безпека, опір гнобленню» [6, с. 15].

Засновником американської державності «залишилося лише виключити декоративну монархічну верхівку, яка стала багато в чому, яка існувала в їхній колишній метрополії, щоб у них встановився демократичний спосіб правління. Це сталося після оголошення незалежності США» [5].

Хрестоматійним стало знамените формулювання, дане демократії Авраамом Лінкольном у «Геттісберзькому зверненні» 1863 року. У ньому перед обличчям «славних полеглих» президент присягається, що «ця нація в державі Божою дасть нове народження свободі і що правління, що належить народу, яке здійснюється народом і служите народу, ніколи не зникне з лиця Землі здобуде відродження свободи, що правління народу, яке визначається народом, для народу ніколи не зникне з лиця землі» [7].

Дане формулювання висловлює різні аспекти та суттєві ознаки демократії, а саме: демократія виходить із самого народу, вона здійснюється народом та в інтересах народу. Характеристика демократії як влада «для народу» передбачає перспективу, в якій демократія розуміється як мета держави, досяжна за допомогою політичного та соціального руху.

Загалом пошук визначення демократії та її найважливіших сутнісних характеристик нині актуальні насамперед з трьох чинників.

Перший: сучасні суспільства мають можливість розвиватися за умов «чистої», нічому зовнішньому не протиставленої демократії. Якщо в демократичному суспільстві йдеться про прояв олігархічних чи тиранічних засад, то доводиться говорити не про зіткнення двох принципово різних соціально-політичних формацій, а про конфлікт усередині самого демократичного устрою.

Другий: ускладнення сучасного наукового знання і можливість розглядати те саме явище в різних контекстах, з різних точок зору і з позицій різноманіття функцій, що їм виконуються, не дозволяє дати поняттю коротке і ясне визначення.

Третій фактор: сучасний демократичний режим, що поширюється на величезні простори, не дуже сумісний з його класичною формою, яка навіть в умовах невеликих державних утворень (типу античних полісів) набувала форм лише відносно успішні. Іншими словами: сучасна демократія поставлена не в ті умови, які спочатку їй властиві, а звідси випливає необхідність заново переосмислювати та визначати це явище.

Тож можна вести мову про те, що нині в науці є кілька основних підходів до визначення сутності демократії [8, с. 687]:

«1) Перший підхід – етимологічний, який розглядає освіту та первісне значення терміна «демократія». Дослівно ж «демократія» перекладається з грецької мови як «народовладдя», або, за розробленою в XIX ст. американським президентом А. Лінкольном розшифровці, «правління народу, обране народом і для народу».

Іншими словами, цей підхід трактує демократію як форму суспільного устрою, що базується на рівноправній участі всіх елементів соціуму в управлінні з прийняттям більшістю рішень. Тим не менш, даний підхід до визначення природи демократії мало що може пояснити з тієї причини, що навіть у самій грецькій мові слово «демос», яке складає його корінь, означає

народ, натовп, чернь і всіх людей в цілому. Справжнє значення дефініції «демократія» знову зникає. У цьому залишається незрозумілим, як саме народ реалізує свою владу за народовладдя.

2) Другий похід - нормативний - полягає у трактуванні демократії як своєрідного ідеалу соціального устрою, що базується на принципах свободи, рівності та братерства, позначених Великою Французькою революцією» [8].

В даному випадку відразу можна виявити неповноцінність даного підходу, який полягає в тому, що він не бере до уваги відірваність будь-якого ідеалу від реального життя соціуму (насправді недосяжні навіть формальна свобода і рівність, а братерство – не є політичною категорією), протиріч, що є між самими принципами свободи, рівності та братерства (як демонструє історичний досвід, свобода моментально зводить на мінімум рівність, а рівність - свободу).

«3) Третій підхід – соціально-політичний визначає демократію як масовий громадський рух за реалізацію демократичних цілей та прерогатив. Безліч досліджень з політичної історії, воно утворилося в Новий час у державах Європи під прапором боротьби з абсолютизмом за права третього стану, зазнало кількох хвиль і продовжує функціонувати й досі. Неefективність цього підходу до трактування природи демократії у тому, що залишається незрозумілою зв'язок масового прагнення демократії, масових рухів під демократичними прапорами з реальним досягненням демократії. Як відбиває історичний досвід, масові рухи під демократичними прапорами можуть призвести і до тоталітарного режиму» [8].

«4) Четвертий підхід називається «громадянська теорія демократії», який зображує демократію як влада більшості (натовпу), саме як влада свідомих, активних, цивілізованих і політично культурних суб'єктів. Ключовою проблемою демократії, що розуміється таким чином, є те, що такі суб'єкти в основному становлять меншість суспільства.

5) П'ятий підхід – негативний – визначає демократію безпосередньо як владу черні та натовпу, владу суб'єктів з низинними цінностями, що

руйнують усі суспільні підвалини (так, наприклад, розуміли демократію її античні критики - Платон, Аристотель, Фулідід, так тлумачать її деякі сучасні праві та консерватори). Недоліки цього підходу полягає в його явній односторонності, тому що в жодному соціальному явищі, тим більше такому складному і багатогранному, не можна позначити лише негативні сторони.

б) Шостий підхід – емпіричний, який проголошує доцільність відійти від виявлення ідеальних і неіснуючих моделей демократії, і дослідити її такою, якою вона є насправді. З погляду даного підходу демократія постає як форма правління, що базується на вільній та чесній конкуренції політиків у протистоянні за владу з додаванням ще деяких ознак – підзвітність уряду парламенту, влада закону, відкритість соціуму, повага до приватної власності та прав особи, тощо. Недолік даного розуміння демократії простежується в тому, що, незважаючи на абстрактний характер ідеальних моделей демократії, певний ідеал все ж таки необхідний для того, щоб на нього можна було спиратися в реальному політичному житті та вдосконалити дійсність» [9, с. 37].

Сучасні дослідники солідарні в тому, що класичне визначення демократії як народовладдя є непереконливим, тому що народ через свою чисельність не може керувати країною. Сьогодні є очевидним, що реальні важелі влади та впливу перебувають у осіб та органів, які представляють громадян. Для демократії важливо, щоб народ виступав як джерело влади, а органи державної влади формувалися через процедуру виборів громадянами, які мають рівні політичні права. Тому трактування демократії в сучасній науці досить широкі.

У політичній науці щодо даного феномена акцентують увагу дослідженні демократії, по-перше, як форми правління, що визначається з джерел влади уряду та цілей, яким воно служить, по-друге, з процедур освіти органів влади. Як зазначає С. Хантінгтон, «при визначенні демократії за джерелом влади чи цілям уряду виникають двозначність і неточність, що створюють серйозні проблеми...» [10, с. 16].

Тому дослідники віддають перевагу процедурному визначенню демократії, яке вписується в русло демократично-політичної практики. Демократію відрізняє певна процедура та результат функціонування, які складають складну та впорядковану систему переговорів усередині влади, всередині суспільства та між владою та суспільством з приводу цілей суспільного розвитку, засобів їх досягнення та розподілу ресурсів.

Одна з найпопулярніших у світовій політології дефініцій сучасної демократії, яку віродив патріарх досліджень плюралістичних моделей демократії Р. Даль - поліархія. Це не система влади, яка втілює в собі демократичні ідеали у всій їхній повноті, але правління, що достатньо наближається до таких ідеалів. У контексті сучасності це поняття підкреслює політичний плюралізм і здатність інститутів нинішньої демократії забезпечувати взаємодію та узгодження інтересів індивідів та груп без втрати їх самостійності та принципової рівності.

Оскільки будь-яка з дефініцій демократії далека від того, щоб бути всеосяжною, стверджує А. Турен, слід визначати «демократію більш ускладнено та реалістично – як вільний вибір правління, що представляє інтереси більшості та поважає фундаментальне право всіх людей жити відповідно до своїх переконань та основних інтересів» [11, с. 28]. Його підтримує Г. Ерме, який вважає, що демократія насамперед означає реальну можливість для керованих вибирати і зміщувати мирним шляхом і через регулярні проміжки часу керуючих ними.

Таким чином, еволюція поглядів на природу і сутність демократії є складним і багатогранним процесом, який відбувався протягом багатьох століть і включає в себе численні політичні, культурні та ідеологічні течії.

Давньогрецька демократія. Походження демократії можна відслідковувати в Давній Греції, особливо в Афінах. Тут ідея демократії постала в V столітті до н.е. В цьому контексті демократія означала участь громадян у прийнятті політичних рішень та управлінні справами полісу.

Проте, варто відзначити, що громадянство обмежувалося чоловіками, що мали афінські корені, виключаючи жінок, рабів і інші категорії.

Середньовічна та ренесансна думка. У середньовіччі та ренесансній Європі поняття демократії не було таким поширеним, але важливі кроки були зроблені у напрямку обмеження влади монархії і створення умов для участі громадян у прийнятті рішень.

Епоха Просвітництва. В епоху Просвітництва в XVII-XVIII століттях виникла суттєва зміна в поглядах на демократію. Видатні філософи та політичні мислителі, такі як Джон Локк, Жан-Жак Руссо, Монтеск'є та інші, розвинули ідеї соціальних договорів, прав людини та обмеження влади.

Американська революція. Американська революція у кінці XVIII століття була ключовою подією для розбудови сучасної демократії. У 1787 році була прийнята Конституція США, яка визначила принципи поділу влади та гарантувала права громадян.

XIX і XX століття. Протягом XIX і XX століття рухи за права людини, включаючи боротьбу за виборче право для жінок, афроамериканців та інших меншин, вплинули на розширення концепції демократії.

Сучасність. У сучасний час демократія в різних формах є домінуючим політичним утворенням у світі. Різні країни мають свої власні системи та традиції, але загальний принцип полягає в участі громадян у прийнятті політичних рішень, визначенні владних структур та захисті прав та свобод.

Однак, слід відзначити, що сучасність також стикається з викликами, такими як технологічні зміни, геополітичні напруження та проблеми глобального масштабу, що ставлять під сумнів деякі аспекти демократичних систем.

У підсумку можна сказати, що еволюція поглядів на природу і сутність демократії відбувалася через важливі історичні події, соціокультурні зміни та політичні рухи, що вплинули на розвиток цього політичного утворення від стародавнього світу до сучасності.

1.2. Парламентаризм як інституційна основа демократії

У сучасній політичній практиці країн парламент є однією з гілок влади. Його діяльність ґрунтується на певних традиціях та раціональній організації влади у суспільстві. «Парламентаризм є складною та багатогранною політико-правовою та соціальною матерією. В ній проявляються особливості історичного моменту, суспільного та державного буття кожної конкретної держави або їх груп, національних конституційних традицій, конституційної культури, менталітету та політичної волі народу» [12, с. 280]. До сих пір не тільки в суспільстві, а й у науковій думці відсутній єдиний погляд на основи парламентаризму.

Парламент – історичне явище, яке виникло завдяки низці перетворень у житті протягом кількох століть. Історія парламенту є одним із найбільших аргументів його консервативних захисників проти його сучасних безглузвих апологетів. Перша трансмутація хаотичних протистоянь, що призвела до зародження парламентаризму, відноситься до поєднання в одному державному органі ідей та механізмів представництва та законодавства, що існували у різних вимірах.

Батьківщиною парламентаризму прийнято вважати Англію, хоча її першість оспорує Ісландія. Політичне протистояння між королем, аристократією та міськими громадами в середньовічній Англії призвело до ряду компромісів, що виразилися у прийнятті Великої хартії вольностей у 1215 р. «Громадянська війна часів правління Генріха III (1258-1267 рр.) привела до скликання в 1265 р. представників лицарства від кожного з 37 графств та двох представників від міських громад. Вже за два роки король перехоплює ініціативу і сам скликає представницькі збори. У 1295 р.

скликання «Зразкового парламенту» відкриває епоху регулярно чинного парламенту. У XIV ст. з'являється посада спікера, а парламент стає двопалатним» [13].

Політична система Англії набуває стійкої структури: Король – парламент – народ. Питання податків на користь королівської скарбниці переходить під контроль парламенту. Це ще не повноважний парламент, але політичний гравець на полі державного будівництва. Сильна армія, необхідна королю, неможлива без підтримки військового стану та фінансової підтримки міських комун.

Король і парламент, будучи центрами влади, не раз в історії Англії намагалися позбавитися конкурента і опонента, поки не переконалися в системній необхідності один одного. Найбільш драматичним стає період Англійської революції XVII ст. До 1640 р. правління короля Карла I затьмарювалося суттєвими протиріччями. Релігійні розбіжності всередині англіканської церкви обтяжували протиріччя з протестантами Шотландії. Утихомирення підданих вимагало збільшення скарбниці, яке було неможливо без згоди парламенту. Карл змінює керівництво церкви, надовго розпускає парламент і запроваджує новий корабельний податок на багаті міста, сподіваючись вирішити ситуацію одним ударом. Повстання у Шотландії змушує його скликати парламент, який несподівано закликає короля до миру.

Вторинна спроба скликати парламент та отримати згоду на збільшення податків призводить до ситуації «Довгого парламенту», який проіснував з 1640 по 1660 рр. З 1642 р. парламент обзаводиться власною армією і в громадянській війні проти короля здобуває перемогу. «З 1649 р. Англія проголошується республікою під керівництвом головнокомандувача Олівера Кромвелля. У здійсненні влади Кромвелю не потрібен парламент, й у 1653 р. він оголошує себе лордом-протектором. Після смерті Кромвелля в 1658 р. починається новий виток анархії, який завершується в 1660 р. царювання Карла II за згодою парламенту» [14].

Обмеження фінансування королівської скарбниці призвело до нового протистояння короля та парламенту, що супроводжувалося утворенням партій. Банкіри утворюють партію вігів на чолі із графом Шефтсбері. Королівську партію торі очолив лорд Денбі, відомий як маркіз Кармартен. У 1681 р. Карл розпускає опозиційний парламент і домагається одноосібної влади, спираючись на фінансову підтримку Франції.

Несподівана смерть Карла II в 1685 р. привела на престол його брата Якова II, який при першому ж зіткненні на ґрунті спроби відновлення католицтва в Англії позбавився знову скликаного лоялістського парламенту. Аристократія партій вігів і тору змушена була піти на новий переворот. Запрошення на вступлення і трон голландського принца Вільгельма Оранського призводить до поразки абсолютної монархії Якова II. У 1689 р. парламент приймає Білль про права, що поставив закон вище влади і припинив протистояння короля та парламенту.

З погляду Дж. Локка, абсолютна монархія перестала бути у повному сенсі державою. «Звідси очевидно, що абсолютна монархія, яку деякі вважають єдиною формою правління у світі, насправді несумісна з громадянським суспільством і, отже, не може взагалі бути формою цивільного правління... У тих випадках, коли існують якісь особи, що не мають такого органу, до якого вони могли б звернутися для вирішення будь-яких розбіжностей між ними, ці особи все ще перебувають у природному стані. І в такому стані знаходиться кожен абсолютний государ щодо тих, хто йому підвладний» [15, с. 312-313].

Далі Монтеск'є винаходить поділ влади в сучасному варіанті, який пов'язує парламент з однією з гілок влади. «Щоб не було можливості зловживати владою, необхідний такий порядок речей, у якому різна влада міг би взаємно стримувати одне одного» [16, з. 289].

У ХХ ст. парламент перетворюється на постійно діючий національний орган, що реагує на потреби суспільства у законодавчому регулюванні та контролі над виконавчою владою. Парламентська опозиція королівської

влади перших парламентів в Англії відіграла значну роль у боротьбі з обмеженням абсолютної монархії.

З іншого боку, зауважує Ф. Р. Анкерсміт [17, с. 122], «особливістю формування та структурування парламентів у західноєвропейських державах є те, що у ХІХ ст. формується ідеологічне протистояння між прихильниками поглиблення та розвитку результатів Французької революції та прихильниками Реставрації. Держава стає об'єктом ідеологічної боротьби. Той, хто переміг, може отримати все. Представницька демократія європейського парламенту стає ареною політичних компромісів. Парламент створюється як елемент державної машини, механізму, що реалізує функцію вирішення розбіжностей між політичними партіями з урахуванням закону. У цьому парламент несе двоїсту функцію. З одного боку він створює ці закони. З іншого боку, парламент є місцем зіткнення владних угруповань для з'ясування позицій, які не піддаються механістичним рішенням державного закону. Внаслідок цього значення політичних партій незмірно зростає» [17, с. 122].

Звернемо увагу, що одним з основних критеріїв відмінності варіантів демократії та відповідної моделі парламентаризму є тип політичної участі та тип політичної культури, характерні для цих систем.

Політичну культуру західного світу, де з'явилася та розвивалася теорія демократії, за національно-територіальною ознакою ділять на англоамериканську та континентально європейську (типологія політичних систем Г. Алмонда) [18, с. 36]:

«1. Модель англо-американської політичної культури та відповідного типу демократії закріплено документами раннього конституціоналізму Великобританії та США. Характерною рисою цієї політичної системи є стабільність як інститутів, процедур, а й стабільність як встановлення політичної культури населення. Можна говорити про модель демократії англоамериканського зразка, яка виходить з того, що не існує такого

політичного устрою, при якому забезпечувалося б добробут усіх громадян, і ідеальною стає форма правління, що сприяє добробуту більшості.

На інтереси правлячої більшості відбувається орієнтація політичного курсу. Нація, народ тут дорівнює більшості. Англо-американська політична культура спрямовано забезпечення стабільності існуючого ладу. Англоамериканська модель демократії характеризується процесом відбору політичних лідерів та здійснення контролю за ними головним чином шляхом загального голосування. Демократичні інститути та процедури використовуються для збільшення значення та стабільності політичної еліти. Демократичне правління полягає не в прямому доступі мас до управління державою, а періодичному під час виборів прояві волі виборців, які погоджуються з програмою управління однією з еліт» [18, с. 36].

Ця модель демократії центральним проголошує принцип політичної діяльності окремого індивіда. Особливістю цієї моделі є те, що формуванням владних інститутів, можливістю вибору між двома групами, що становлять політичну еліту, часто й обмежується участь громадянина; на процедуру ухвалення політичних рішень вони практично не впливають.

Такій системі характерний плюралізм та циркуляція політичних еліт, що здійснюється в конкуренції двох найвпливовіших партій. Небезпека усунення народних представників веде до відкритого змагання між політичними елітами за державні посади. Причому останнім часом помітна тенденція змішування ідеологій у подібних двопартійних системах; виникнення ситуацій, як у системі конкурують дві впливові групи, які представляють одну політичну еліту. Політична діяльність пересічних громадян за такої системи зосереджується лише на рівні самоврядування і поширюється на проблеми місцевого значення.

Особливістю цієї форми також є будь-якого єдиного ідеалу, заданої мети розвитку суспільства. Загальна воля в умовах англо-американської моделі виражається в тому, що уряди, у разі, якщо вони стають тиранічними, мають бути змінені або скасовані народом, який має право та зобов'язаний

заснувати форми правління, «які є народу найбільш придатними для забезпечення його безпеки та щастя» [19, с. 222]. У представницькій моделі якщо спільна воля та інтерес і визнаються існуючими, то не як мотив чи мета, бо як продукт демократичного політичного процесу.

Цей тип політичної культури ґрунтується, крім довгої історичної практики, і на значному політико-правовому фундаменті. «Представник британської суспільно-політичної думки Е. Берк у своїй концепції парламентського представництва особливу увагу приділяє спільності інтересів та цінності вільного мандата депутата» [20].

Французький вчений А. Есмен депутатів парламенту вважає представниками всього народу, «які мають діяти для загального блага та у спільних інтересах, для чого їм має бути надана повна свобода у межах конституції. Виборці що неспроможні ні відкликати їх, ні обмежувати їх повноваження точними інструкціями» [21].

2. У Європі розуміння і формування теорії та практики демократії найбільше вплинула французька революція 1789-1794 гг. та запроваджена у цей період система депутатства. На думку німецького політолога Б. Гутгенберґера, саме в період французької революції «демократія стає поняттям, що відбиває спершу певний напрямок думки, пізніше ж - що означає напрям і зміст певного соціального руху, його політичні та суспільні цілі» [22, с. 138].

Аналізуючи французький тип демократії, сучасні зарубіжні політологи відзначають, що він «близький до сподівань мирського порятунку людей через більш менш постійну революціонізацію тих соціальних умов, які ставлять народ у соціальні та економічні умови страждань, бідності, репресій, принижень, залежності, невігластва та упереджень» [23, с. 211-212].

Особливий тип політичної культури та самосвідомості французького народу є предметом аналізу багатьох відомих політологів, істориків. Про властивості політичної культури у Франції пише французький соціолог М. Дюверже: «...дух громадянської непокори неоднаково розвинений у різних

країнах і особливо він сильний у Франції, головним чином Півдні (як і в усіх народів Середземномор'я)...» [24, с. 336-337]. На відміну від поглядів Вашингтона та інших ідеологів американської конституції: «керівний принцип кожної людини – особистий інтерес, така людська натура» [24, с. 216].

Дана модель демократії передбачає розвиток особистості, вдосконалення її волі та інтересів до рівня усвідомлення та формування загального блага всіх громадян. Парламент як виразник загальної національної волі, згідно з цією теорією, за своїм статусом має стояти над управлінням бюрократії.

Для континентально-європейської політичної культури характерний жорсткий зв'язок між індивідом і таким, що представляє його волю, інтереси інститутом. На відміну від американського федералізму з його широкими правами місцевих урядів, континентальна система традиційно ґрунтується на протилежних принципах – «зверху-вниз».

Виводячи парламентаризм із рамок форми організації державної влади ми стикаємося з необхідністю розмежовувати поняття «парламентаризм» та «парламентська форма правління» – це не тотожні терміни. Парламентська форма правління співвідноситься з парламентаризмом як окреме із загальним, тобто поняття «парламентська форма правління» поглинається поняттям «парламентаризм».

Як вужче поняття парламентська форма правління покликана охарактеризувати будову представницького установи, його стосунки коїться з іншими владними інститутами. Вбачається, що парламентська форма правління – це система організації державної влади, при якій орган народного представництва (парламент), сформований шляхом прямих загальних вільних та періодичних виборів, має найважливіші права та повноваження в рамках поділу влади між державними інститутами та характеризується високим ступенем солідарності між урядом та парламентом.

При парламентаризмі особливої важливості набуває саме балансу владних повноважень, «коли жоден державний орган не має можливості одноосібно здійснювати державну владу. Тому одна з особливостей парламентаризму – необхідність вироблення спільної стратегії управління державою між різними владними структурами (законодавчими і виконавчими)» [25, с. 76]. У зв'язку з цим можна говорити про компромісну сутність владних відносин при парламентаризмі. Парламентська система передбачає, що верховенство слід визнавати виключно за народом, оскільки народ у цьому випадку буде першоджерелом державної влади, а влада державних інститутів похідна від влади народу.

На підтвердження цієї думки хочеться навести слова відомого угорського політолога М. Біхарі, який підкреслює, що «влада належить не парламенту, а народу, влада парламентська в цьому випадку – лише уповноважена, бо суверенний народ, а парламент лише уособлює суверенітет, не вносячи при цьому змін до об'єкта прав суверенності» [26, с. 42]. Те саме можна сказати і про інші державні інститути.

Отже, на наш погляд, парламентаризм – це система владних відносин, що реалізуються в умовах демократичного суспільства з високим ступенем політико-правової культури, в основі якої народне представництво як виразник державного суверенітету займає одне з провідних місць у механізмі державного управління, має вирішальний вплив поряд з іншими державними інститутами у системі поділу влади щодо якості політики держави.

Таким чином, нині вже ні в кого немає сумнівів, що парламентаризм є цілком відчутною реальністю більшість демократичних держав сучасного світу. Як показала історична практика, саме парламентська модель побудови владних відносин дозволяє найточніше визначати широкий спектр інтересів різних соціальних спільностей та виробляти державні рішення, що в тій чи іншій мірі відповідають інтересам більшості населення країни.

В сучасних умовах парламентаризм є однією з основних форм організації державної влади в демократичних суспільствах. Він вважається

ключовою інституційною основою демократії і передбачає, що влада в країні зосереджена у парламенті, який обирається громадянами. У той самий час слід визнати, що у кожній державі парламентаризм має особливості, специфічні риси.

1.3. Українська Революція Гідності в контексті «третьої хвилі демократизації»

Кінець ХХ століття став для демократії тріумфом, підготовленим усім ходом попереднього історичного розвитку. Розчарування широких верств населення спочатку тоталітарними, потім авторитарними формами правління, соціально-економічні успіхи демократичних держав, сприяли виникненню асоціації вільного, забезпеченого життя з демократичними нормами та цінностями. Дедалі більше держав прагнуло стати демократіями, і навіть авторитарні лідери почали виряджатися в демократичний одяг.

Ще приблизно 200 років тому у політичному сенсі світ складався виключно з авторитарних режимів. У середині ХХ століття після Другої світової війни існувало близько сорока демократичних держав. «Наприкінці 1970-х і на початку 1980-х років, у міру того, як кілька держав здійснили переходи від авторитарного до демократичного правління, це число збільшилося. У 1980-х років темпи глобальної демократичної експансії помітно прискорилися. До кінця 1995 року у світі існувало вже 76 демократичних держав» [27, с. 32].

Зауважимо, що починаючи з 1973 року експертами «Freedom House» проводяться щорічні моніторинги рівня свободи, демократії та забезпечення громадянських прав у світі. «Методологія дослідницьких програм «Freedom House» полягає у проведенні низки соціологічних досліджень з проблематики розвитку інститутів демократії та експертних оцінок рівня розвитку

демократичної політичної системи та громадськості. Всі результати моніторингу оцінюються у балах і вимірюють динаміку демократичного прогресу/ регресу країни за фіксованими критеріями» [28, с. 61].

За програмою «Freedom in the world» («Свобода у світі») [29] «виділяються два критерії рівня демократії – політичні права (political rights) та громадянські свободи (civil liberties). Кінцеві показники по кожному критерію розміщуються на шкалі оцінювання рівня демократизації від 1 до 7. Найбільш демократичними є країни, в яких середній показник становить 1, найменш – показник» [29].

До прикладу, за даними Freedom House, «на 2006 рік із 192 держав світу демократичними є 89 країн, а 58 перебувають у так званій «сірій зоні» між демократією та авторитаризмом (partly free), 45 країн, мають статус не вільних (not free)» [30].

Зазначимо, що багато дослідників критично ставляться до цього рейтингу, але з тенденцією демократизації світової спільноти, яку він чітко відображає, важко не погодитись.

Цей процес, названий «демократизацією» незахідного світу, отримав найбільший розвиток після закінчення холодної війни, що породив ейфорію в умах, яку гранично точно висловив у своєму творі «Кінець історії?» американський вчений Ф. Фукуяма, стверджуючи, що «Тріумф Заходу, західної ідеї очевидний, насамперед тому, що лібералізму не залишилося ніяких життєздатних альтернатив» [31, с. 290].

Для опису цього процесу американський вчений С. Хантінгтон ввів у політичну термінологію поняття «хвиля демократизації», яке він визначає як групу «переходів від недемократичних режимів до демократичних, які у певний період, кількість яких значно перевищує кількість переходів у протилежному напрямі у період» [10, с. 26].

Кожна хвиля демократизації через певний час переживає свого роду відкат, під час якого частина країн із цієї хвилі повертається знову до

недемократичного режиму (всього Хантінгтон виділяє три хвилі демократизації).

У книзі «Третя хвиля. Демократизація наприкінці ХХ століття» С. Хантінгтон дає таке датування: «перший підйом такої «хвилі» – 1828–1926 рр., перший спад - 1922-1942 рр., другий підйом – 1943–1962 рр., другий спад – 1958–1975 рр., початок третього підйому – з 1974 р.» [10]. Ця книга, щоправда, не враховувала досвіду останнього десятиліття ХХ ст.

Перша «хвиля» демократизації стала наростати з другої половини ХІХ ст. і досягла піку незадовго після завершення Першої світової війни. Друга «хвиля» була стимульована перемогою союзників у Другій світовій війні та процесами деколонізації, що тривали до 1960-х років. Нарешті, третя «хвиля» демократизації почалася в середині 1970х років. з падіння авторитарних режимів у Португалії, Іспанії та Греції. Далі вона поширилася на частину Латинської Америки (Бразилія, Аргентина Еквадор, Гватемала, Панама, Чилі та деякі інші держави), Східну Азію, колишній СРСР, країни Центральної та Східної Європи. Так що до кінця другого тисячоліття ареал поширення демократії охоплює майже всю промислово розвинену північну півкулю разом з низкою країн, включаючи такі найбільші, як Індія.

Пояснюючи причини хвиль демократизації, Хантінгтон приходить до висновку, що «демократизація в кожній країні настає внаслідок комбінації різних причин, серед яких як внутрішні проблеми держави (наприклад, проблема легітимності та функціональності авторитарної влади, економічна криза в авторитарній державі або, навпаки, її економічний розвиток), так і зовнішній вплив провідних держав, виражений не лише у заохоченні до процесу демократизації з боку європейських держав та США, а й у послабленні впливу на держави Східної Європи з боку Радянського Союзу» [10].

Отож на сучасному етапі світового розвитку демократія перестала бути винятковою справою окремих держав і народів, як це було, скажімо, за

демократичних переходів першої та другої хвиль, вона стала мати глобальний характер.

Слід наголосити, що причини та фактори, які послужили поштовхом для демократизації третьої хвилі, також відрізняються від причин та умов перших двох хвиль. С. Хантінгтон виділяє п'ять загальних умов третьої хвилі демократизації, які визначали глобальний демократичний процес у 1970–1980-ті роки:

«– криза легітимності авторитарних та тоталітарних систем; – безпрецедентне зростання світової економіки у 60-ті роки, а також зростання освіти та збільшення міської середньої класу;

– серйозні зміни у доктрині католицької церкви у 60-ті роки;

- поворот політичного курсу провідних світових політичних сил (США, СРСР, Європейське співтовариство);

– демонстраційний ефект, посилений новими засобами міжнародної комунікації, а також початковим досвідом переходу до демократії в рамках третьої хвилі, який грав стимулюючу роль та служив моделлю для подальших зусиль щодо зміни режиму в інших країнах» [10, с. 31].

Як видно, на третю демократичну хвилю поряд з внутрішніми досить суттєво вплинули і зовнішні чинники, але, на думку Хантінгтона, детермінуючими все ж таки були внутрішні процеси. Тобто країни, зберігаючи свій суверенітет, абсолютно добровільно та свідомо ставали на шлях демократичних перетворень без визначального зовнішнього впливу світової спільноти.

Наприкінці 90-х років ХХ століття формується нова архітектура міжнародного співтовариства, появі якої сприяли розпад біполярної системи та встановлення однополярного світу, розвиток міжнародних комунікаційних технологій (у тому числі: Інтернету, супутникового телебачення, стільникового зв'язку), що сприяло розвитку єдиного інформаційного простору. Великий прорив у політичних технологіях, нарешті, інтенсивна глобалізація, що дуже вплинула на процеси демократизації.

Сучасна політична теорія виділяє сукупність зовнішніх обставин, що впливають на демократичні переходи у XXI столітті:

«– поширення в сучасному світі нормативного ставлення до демократії як до декларованого ідеалу та мети передбачуваних суспільних перетворень;

– виникнення нового міжнародного інституційного середовища демократизації; – широке культурне вплив держав вестернізованої гілки міжнародного розвитку;

- розширення демократичних прав і свобод, що реально відбувається в багатьох країнах світу;

– крах біполярної міжнародної системи» [32, с. 559].

Звернемо увагу, що деякі дослідники заявляють навіть не про продовження третьої хвилі, а про початок четвертої хвилі демократизації і пов'язують їх з так званими «кольоровими революціями», які охопили значну частину пострадянського простору та низку країн в інших регіонах світу.

У державах, де мали місце так звані «кольорові революції»: «Грузія (2003 р., «революція троянд»), Україна (2004 р., «помаранчева революція») та Киргизстан (2005 р., «тюльпанова революція»), ми можемо спостерігати процеси, спрямовані на демократизацію політичної системи загалом. Умовами для «кольорових революцій» та майбутніх реформ стали наявність громадянського суспільства, вільних ЗМІ та криза легітимності режиму. Демократизація політичної системи почалася з конституційної реформи, спрямованої на зміну форми правління з президентсько-парламентською на парламентсько-резидентську систему (Україна, Грузія) та парламентську (Киргизстан)» [33, с. 59].

Ці реформи супроводжуються: по-перше, перманентною політичною кризою (конституційна криза, позачергові референдуми та вибори президента, парламенту; урядова криза), що в сукупності наводить до перманентного дефіциту легітимності реформ, що проводяться. По-друге, непослідовною зовнішньополітичною діяльністю держав, переважно пов'язаної з активізацією геоекономічного та геополітичного впливу Росії на

внутрішньополітичні процеси Грузії, України та Киргизстану та відповідно до згаданого процесу актуалізації інтеграційних процесів.

Результатом впливу став конфлікт щодо Південної Осетії між Грузією та Росією, а в Україні та Киргизстані – формування проросійськи налаштованого політичного істеблішменту. По-третє, відкритими та латентними формами напруженості у міжетнічних відносинах усередині держав та їхньою територіальною цілісністю: Грузія (Південна Осетія, Абхазія), Україна (анексія Криму) та Киргизстан (міжетнічний конфлікт на півдні країни в 2010 році).

Питання про зміну форми правління у всіх трьох державах розглядалося як ключовий механізм запобігання та профілактики посилення авторитарних тенденцій, сімейного правління, як заохочення політичного плюралізму, мотивування опозиції на конструктивну діяльність, розвиток громадянського суспільства та політичних партій, зниження рівня корупції тощо.

Однак, як показує досвід, конституційна реформа у всіх трьох державах проводилася на користь правлячих еліт і мала на меті легітимацію «кольорових» лідерів. «На президентських виборах відразу після «кольорових революцій» нові лідери здобули перемогу: М. Саакашвілі близько 95% (4 січня 2004 р.), В. Ющенко 51,99% (25 січня 2005 р.) та К. Бакієв (23 липня 2005 р.) р. - 81%). Після змін, вони отримали: М. Саакашвілі – дострокові вибори президента 5 січня 2008 р. – 53,4%; К. Бакієв – 23 липня 2009 р. – 76,4% (зміщений у квітні 2010 р.), а В. Ющенко поступився В. Януковичу» [34].

Таким чином, із трьох «кольорових» лідерів залишився лише М. Саакашвілі, який успішно демонстрував приклад «грузинського дива» [35] з антикорупційної політики. Чому саме парламентська форма правління стала актуальною та найбільш прийнятною в умовах Грузії, України та Киргизстану, можна пояснити такими чинниками:

- легітимізацією нових правил гри за допомогою виборного органу із зосередженням основних функцій у парламенту;
- презентацією інтересів регіональних еліт на основі їхнього партійного представництва, що дозволяє в рамках правового поля знаходити компроміси та виключати протестні настрої;
- занепокоєння про законотворчого процесу;
- сприяння розвитку партійної системи та стимулювання їх конкурентоспроможності;
- політичною комунікацією між центром та периферією;
- представленістю етнічних груп та жінок (у Киргизстані кожним четвертим у списку партій, які йдуть на вибори, має бути жінка) у результаті забезпечується і гендерний баланс.

Загалом «кольорові революції» сприяли розвитку загалом громадянського суспільства, розвитку партійної системи, парламентаризму, прозорості діяльності державних органів, політичної культури та електорального процесу.

Революція Гідності в Україні 2013-2014 років виникла на тлі низки передумов. Серед них - загальна невдоволеність системною корупцією та авторитарними практиками влади. Рішучим моментом стала відмова президента Януковича підписати Угоду про асоціацію з Європейським Союзом, що викликало масовий протест громадян, впевнених у важливості європейських цінностей. Протести спровокували поліцейське насильство та репресії, що лише посилювало рішучість мітингувальників. Наслідками революції стали втрата влади Януковичем, зміни в політичній системі, конфлікт з Росією (анексія Криму та війна на сході), проведення реформ та зміни в суспільстві.

Революція Гідності визнається країнами світу як важливий крок України до демократії та європейської інтеграції.

Слід наголосити, що після Революції Гідності 2014 року в Україні було запроваджено численні демократичні реформи з метою покращити ситуацію

в країні та наблизити її до європейських стандартів. Деякі з найважливіших реформ включають наступні.

Насамперед, конституційну реформу, коли в 2014 році було відновлено дію Конституції зразка 2004 року. Як слушно наголошує А. Боровик, така дія була покликана «зберегти сам інститут влади в умовах втечі владної верхівки Януковича та фактично вже розпочатої окупації Криму Росією. У новітній історії це був перший випадок, коли Конституція була змінена не з метою перерозподілити вплив між гілками влади, а саме для збереження держави» [36].

Реформа локального самоврядування передбачала децентралізацію влади, надаючи місцевим громадам більше повноважень та фінансових ресурсів для вирішення місцевих проблем.

Важливо відмітити поліцейську реформу. А саме була проведена реформа правоохоронних органів, включаючи поліцію. Метою було створення сучасної та професійної поліцейської служби, яка працює на благо громадян.

Судова система пройшла серйозну реформу з метою забезпечення незалежності та прозорості суддівського корпусу, а також покращення доступу до правосуддя.

У сфері боротьби з корупцією створено Національне антикорупційне бюро та Спеціалізовану антикорупційну прокуратуру, які отримали повноваження розслідувати та притягати до відповідальності осіб, замішаних у корупційних схемах.

Було проведено реформи в економічному та фінансовому секторі для забезпечення стабільності та прозорості, а також стимулювання інвестицій та розвитку.

Також Україна активно працює над європейською інтеграцією, співпрацею з НАТО та іншими міжнародними організаціями.

Ці реформи спрямовані на зміцнення демократичних інституцій, підвищення рівня довіри громадян до влади та покращити якість життя

українців. Однак важливо відзначити, що деякі з цих реформ потребують подальшого вдосконалення та впровадження на практиці.

Звернемо увагу, що «Freedom House» за результатами 2019 року було оцінено рівень розвитку демократії в Україні «у 3,39 із 7 балів та присуджено Україні 16 місце серед 29 постсоціалістичних країн, які оцінювалися в рамках дослідження Nations in Transit 2020» [37].

Таким чином, Українська Революція Гідності, яка відбулася у 2013-2014 роках, може розглядатися в контексті «третьої хвилі демократизації», яка відзначається як перехід до демократії у країнах, що колись були частиною Радянського Союзу.

Українська Революція Гідності була масштабним громадянським рухом, спрямованим проти корупції, авторитаризму та відмови від європейської інтеграції владою Віктора Януковича. Внаслідок масових протестів у Києві та інших містах України президент Янукович був змушений втекти до Росії, а нова влада провела реформи і здійснила кроки до покращення демократичних процесів у країні.

Ці події вкотре підкресли важливість активної громадянської участі та боротьби за принципи демократії та прав людини в сучасному світі. Українська Революція Гідності відіграла важливу роль в історії України та надала імпульс реформам та розвитку демократії в країні.

РОЗДІЛ 2. ХАРАКТЕРИСТИКА ЕВОЛЮЦІЇ ІНСТИТУТУ ПАРЛАМЕНТАРИЗМУ В УКРАЇНІ ПІСЛЯ РЕВОЛЮЦІЇ ГІДНОСТІ

2.1. Правові засади діяльності Верховної Ради України

Інститути в будь-якій сфері суспільного життя є несучою конструкцією соціального порядку, фундаментом системи, що забезпечує структурну стійкість її елементів. Саме в рамках інституційного середовища у політики задаються правила гри, визначаються норми, створюється система контролю, встановлюються статуси, ролі, канали мобілізації ресурсів. Чим більш диверсифікованою стає система суспільних відносин, тим більшою складністю володіє інституційне середовище, і для збереження стабільності системи державних інститутів потрібна більш розвинена та гнучка інституційна інфраструктура.

Змістовно стійка інституційна рівновага держави досягається через оптимальне поєднання відтворюваності та мінливості інституційного середовища. Жодна система інститутів не може стабільно та ефективно відтворюватися без своєчасних інституційних змін. Водночас у ситуаціях виникнення інституційної кризи неможливо обмежитися лише зміною формальних інституцій, оскільки виникає необхідність проведення масштабних інституційних трансформацій.

Прикладом цього є трансформації інституційної системи у постсоціалістичних країнах третьої хвилі демократизації, які здійснюються за допомогою деконструкції застарілих інституційних форм та «імпорту» інститутів країн розвиненої демократії.

Згідно з класичним визначенням Д. Норта, «інституційне середовище є сукупністю базових політичних, соціальних і правових норм, що формують основу для суспільних відносин виробництва, обміну та розподілу (норми, що визначають електоральні процедури, контрактне законодавство і т. д.)» [38]. З погляду аналізу спроможності, інституційне середовище може

розглядатися як нормативна система «правил гри», що визначає державний порядок та характер взаємозв'язків між основними державними акторами.

Інституційне середовище має дві характеристики: ієрархічність і щільність. Щільність інституційного середовища відбиває ступінь активності формального регулювання тієї чи іншої сфери діяльності. Ієрархічність припускає, що інститути та формальні норми нерівнозначні і між ними існує певна ієрархія, в рамках якої Д. Норт виділяє три рівні:

- «1) вища ланка – конституції;
- 2) проміжне – законодавчі акти;
- 3) нижчий – індивідуальні контракти.

Суть цієї ієрархії у тому, що зміна кожного рівня ієрархії вимагає більших витрат, ніж зміна попереднього рівня» [39, з. 108].

Таким чином, природа стабільної інституційної рівноваги держави відображається за допомогою двох складових: по-перше, відповідності інституційних потреб ключових акторів стандартам, які задаються зовнішніми об'єктивними факторами; по-друге, стійкої відтворюваності інституційної системи, яка має характеризуватись низьким рівнем транзакційних витрат у порівнянні з трансформаційними.

Парламентське управління як суспільне явище та сукупність дій вищого законодавчого органу щодо політико-правового забезпечення процесу державного управління, контролю за виконавчою владою, легітимізації політичних та законодавчих рішень є, як відомо, вагомим надбанням цивілізації. Особливе значення парламентського управління полягає в тому, що воно безпосередньо пов'язане з ідеєю верховенства парламенту у системі влади, яке обумовлюється принципами представницької демократії, народного суверенітету, паритету між державою та суспільством.

Історія парламентаризму на території сучасної України сягає в давнину. Спочатку формами представницького правління, зокрема у Київській державі, були, як відомо, віче, боярська рада, феодалні з'їзди, які

багато в чому сприяли утвердженню сучасних форм народного представництва.

Починаючи з 1991 р., коли Україна здобула незалежність, розпочався тривалий процес самоідентифікації держав. Як зазначає С. Берч, «десятирічний перехід відіграв вирішальне значення для визначення параметрів Української держави, визначення Української національної самобутності та побудови демократичних інституцій» [40, с. 14].

Все це вплинуло на специфіку формування та створення державних органів України, що призвело до постійних змін у законодавстві. Україна у нових реаліях зіткнулася з необхідністю формування абсолютно нової законодавчої бази.

Солідарний з цією точкою зору і Т. Кузіо: «Україна зіткнулася з аналогічним скрутним становищем, з яким зіткнулася більшість колишніх радянських республік, чий перехід до демократії та ринкової економіки супроводжувався державним та національним будівництвом» [41, с. 16]. Необхідно сказати ще й про те, що крім державних органів була успадкована і нормативна правова база СРСР, яка діяла аж до початку 2000 р., а деякі нормативні правові акти діють досі.

Важливо відзначити, що Верховна Рада та її інститути будувалися, іноді з нуля, у їхній системі та структурі, а зміни були частими, багатошаровими та нерівномірними. Як зазначає С. Вітмор, «Верховній Раді України на початковому етапі не вистачало інституційних обмежень, які необхідні для регулювання політичних дій, а також для сприяння узгодженій політиці щодо вирішення проблем, з якими зіткнулася нова держава» [42]. На початковому етапі становлення сучасної української держави діяльність Верховної Ради України регламентувалася Конституцією (Основним законом) України від 20 квітня 1978 р., і лише 28 червня 1996 р. була прийнята нова Конституція України.

Аж до 1996 р. (до ухвалення нової Конституції України) відповідно до Конституції (Основного закону) України від 20 квітня 1978 р. система

представницьких органів в Україні була досить розгалуженою і водночас єдиною системою і складалася з Верховної Ради України, Верховної Ради Автономної Республіки Крим та місцевих Рад народних депутатів, які включали обласні, районні, міські, районні у містах, селищні та сільські Ради народних депутатів.

Український історик права Іванов В. М. [43, с. 801] займає позицію, згідно з якою становлення українського парламентаризму пов'язане з ухваленням Закону України від 17.11.1992 № 2790-ХІІ «Про статус народного депутата України».

Виникає питання, чому саме цей закон був основою складних процесів побудови сучасного парламентаризму, що почалися. Отже, під народним депутатом України розуміється обраний відповідно до Закону України від 17.11.2011 № 4061-VI «Про вибори народних депутатів України» [44] «представник Українського народу у Верховній Раді України та уповноважений ним протягом строку депутатських повноважень здійснювати такі повноваження, передбачені Конституцією України та іншими законами України».

У 2001 р. було видано нову редакцію Закону України від 17.11.1992 № 2790-ХІІ «Про статус народного депутата України», «відповідно до якої було розширено права та обов'язки депутатів (наприклад, у депутатів з'явилося право на депутатське звернення). Президент України, у свою чергу, прагнув, не обмежуючись сферою виконавчої влади, взяти на себе частину повноважень Верховної Ради» [45].

Виникла проблема перетягування повноважень, причому виникла вона з моменту здобуття Україною незалежності. Все це ускладнювалося ще й тим, що роль Верховної Ради щодо виконавчої влади залишалася значною мірою не зрозумілою до 1996 р. Повноваження Верховної Ради спочатку були значно ширші, ніж наприкінці 2013 року.

Спроби узурпації влади президентом В. Януковичем і його втеча під час революції Гідності призвели до того, що 22 лютого 2014 року Верховна

Рада приймає постанову, спрямовану на збереження держави, то вважаємо за необхідне наведемо її повністю: «З огляду на те, що президент України Віктор Янукович самоусунувся від виконання конституційних повноважень, що загрожує керівництву державою, територіальній цілісності та суверенітету України масовим порушенням прав і свобод громадян, виходячи з обставин нагальної потреби, Верховна Рада України, висловлюючи суверенну волю українського народу, ухвалює:

«1. Встановити, що Президент України неконституційним способом самоусунувся від виконання конституційних повноважень та не виконує своїх обов'язків.

2. Відповідно до пункту 7 частини 1 статті 85 Конституції України призначити позачергові вибори Президента України на 25 травня 2014 року. Постанова набирає чинності з прийняття» [46].

Тож вже в 2014 році Верховною Радою України було ухвалено Закон «Про відновлення дії окремих положень Конституції України» від 21 лютого 2014 року, який передбачає зміну та перерозподіл владних повноважень вищих органів влади. Вищий законодавчий орган України фактично повернув зміни до Основного Закону, які було внесено у 2004 році. Згідно із зазначеними змінами Україна стає парламентсько-президентською республікою.

Перша редакція Конституції України від 28.06.1996 виключила низку повноважень, якими була наділена раніше Верховна Рада України, та конкретизувала решту. Так, наприклад, здійснення повноважень Верховної Ради України щодо внесення змін до Конституції України можливе тепер у межах та порядку, передбачених розділом XIII Конституції України, визначення засад внутрішньої та зовнішньої політики, оголошення за поданням Президента України про стан та укладання миру, схвалення рішення Президента України про використання Збройних Сил України та інших військових формувань у разі збройної агресії проти України, надання згоди на призначення Президентом України Прем'єр-міністра України,

здійснення контролю за діяльністю Кабінету Міністрів України, затвердження загальної структури, чисельності, визначення функцій Збройних Сил Служби безпеки України, призначення третини складу Конституційного Суду України.

«І лише у 2006 р. у другій редакції Конституції України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР з'явилося повноваження щодо ухвалення Регламенту Верховної Ради України. Порядок роботи Верховної Ради України, її органів та посадових осіб, принципи формування, організації діяльності та припинення діяльності депутатських фракцій, коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді встановлюються Конституцією України від 28.06.1996, законами України від 04.04.1995 № 116/95-ВР «Про комітети Верховної Ради України», від 17.11.1992 № 2790-ХІІ «Про статус народного депутата України», про тимчасові слідчі комісії, спеціальну тимчасову слідчу комісію та тимчасові спеціальні комісії Верховної Ради України» та Регламентом Верховної Ради України» [47].

Регламент встановлює порядок підготовки та проведення сесій Верховної Ради, її засідань, формування державних органів визначає законодавчу процедуру, процедуру розгляду інших питань, віднесених до її повноважень, та порядок здійснення контрольних функцій Верховної Ради.

Таким чином, діяльність Верховної Ради України ґрунтується на конституційних нормах та інших правових актах. Важливі правові засади, що регулюють роботу Верховної Ради України, включають:

Конституцію України. Яка є основним правовим актом країни, який визначає основні принципи організації та функціонування держави, включаючи положення про Верховну Раду.

Закони України. Верховна Рада приймає закони, які визначають норми та правила, регулюючи різні сфери суспільного життя.

Постанови та Рішення Верховної Ради. Вони становлять важливі рішення, які приймаються на пленарних засіданнях Верховної Ради.

Регламент Верховної Ради. Цей документ встановлює порядок роботи Верховної Ради, процедури голосування та інші організаційні питання.

Ці правові засади складають основу для законодавчої діяльності Верховної Ради України, дозволяючи їй вирішувати ключові питання суспільного життя та приймати необхідні рішення для країни.

2.2. Політико-правова модель організаційної діяльності українського парламенту

До найважливіших політико-правових факторів парламентського управління слід в першу чергу віднести організаційно-правові засади діяльності Верховної Ради України. Вони включають: статус народного депутата України, основи організації та структурування Верховної Ради України, а також інститут повноважень та принципів її діяльності.

Організаційно-правові засади стосуються насамперед внутрішньо управлінської діяльності парламенту. Фактично організаційно-правові засади парламентського управління – це процесуальні, соціальні, матеріальні умови, які забезпечують особам, обраним до Верховної Ради України, сприятливий режим діяльності для безперешкодного та ефективного здійснення їхніх прав та обов'язків.

У свою чергу серед численних процесуальних гарантій слід виділити ті, «які забезпечують сприятливі умови для багатосторонньої діяльності депутата у Верховній раді України та її органах. Перелічені організаційно-правові засади органічно взаємопов'язані, що зумовлює їх єдність у межах парламентського управління» [3, с. 59].

Водночас кожен із них складається з кількох вихідних. Наприклад, статус народного депутата України включає такі конституційні поняття, як інститути представницького мандату депутата, депутатської недоторканності (імунітету) та ін.

Дослідження засад організації та діяльності Верховної Ради України дозволяє обґрунтовано вирішувати важливі проблеми практичного плану. Наприклад, одна із проблем організації Верховної Ради України – її внутрішня будова.

Питання про оптимальну структуру парламенту в Україні виникла з моменту проголошення незалежності держави. «Ідея двопалатного парламенту в Україні вперше виникла ще у проекті Конституції 1992 р. (як альтернатива монокамерній)» [48]. З того часу таке питання виникає як складова конституційної реформи у громадській думці, політичних ініціативах.

Звернемо увагу, що виникнення професійного двопалатного парламенту та його поширення у світі пов'язують із Англією. Формування бікамерального законодавчого органу у країні пов'язані з пошуком соціальних компромісів, більш справедливої і рівноправної репрезентації у парламенті інтересів різних соціальних верств суспільства та груп. Незважаючи на ефективну роботу парламенту Великобританії, виділяють як позитивні, так і негативні сторони бікамералізму.

М. М. Ліу у своїй статті «Аналіз бікамералізму, включаючи «за» і «проти» [49] виділяє такі характеристики двопалатного законодавчого органу. На користь бікамерального парламенту наводяться такі аргументи.

«По-перше, така структура законодавчого органу допомагає збалансувати державні питання із питаннями місцевого значення. Верхня палата представляє такий спектр громадян, особливу увагу яких звернено до певного кола питань. Нижня палата є вузьким колом громадян, що допомагає зосередитися на місцевих проблемах.

По-друге, така структура законодавчої влади може збалансувати інтереси більшості та права меншості, по суті перешкоджаючи тиранії більшості, оскільки нижня палата представляє собою вузьке коло людей, що простіше для меншості обирати своїх представників. Якби була тільки

верхня палата, меншості було б складно зібрати достатньо сил, щоб завоювати більшість і бути вибраними» [49].

Таким чином, представники можуть спеціалізуватись на питаннях виборців. Наявність верхньої палати може допомогти впоратися з ширшим колом питань, з якими стикається населення загалом. Нижня палата матиме труднощі з питаннями ширшого значення, тому що вона страждає від представництва різних інтересів. Бікамеральний парламент також допомагає стабілізувати політичне замовлення. За допомогою бікамералізму законодавчий орган не всевладний, його діяльність може бути обмежена виконавчою гілкою влади у вигляді права «вето».

М. М. Ліу відзначає також і ряд побічних ефектів у функціонування двопалатного законодавчого органу. «Насамперед відзначається неефективність. Наявність двох палат ускладнює досягнення консенсусу у прийнятті єдиного рішення. Це робить законодавчий процес вкрай повільним та трудомістким. Голосування за певним законом, як правило, потребують місяці обговорення, щоб пройти процедуру прийняття» [49].

Законодавче закріплення бікамеральної структури Верховної Ради, що складалася з Палати депутатів та Сенату, мало місце і у проекті Конституції України. Однак під час розгляду проекту Конституції України у першому читанні Верховною Радою було прийнято рішення про однопалатний парламент.

Обговорення бікамеральної структури парламенту знову відновилося на Всеукраїнському референдумі 2000 р., одне з питань якого було присвячено оцінці доцільності формування двопалатності. Питання формулювалося в наступній редакції: «Чи підтримуєте Ви необхідність формування двопалатного парламенту в Україні, одна з палат якого представляла б інтереси регіонів України та сприяла б їх реалізації, та внесення відповідних змін до Конституції України та виборчого законодавства?» [50].

За підтримку цього питання проголосувало близько 82% виборців, але на практиці запровадження результатів Всеукраїнського референдуму, імплементація їх у нормативно-правові акти не відбулося.

Повертаючись до статусу народного депутата України, слід зазначити, що вирішення проблеми правової регламентації статусу депутата парламенту має важливе значення для формування ефективної системи представницької демократії в Україні.

«Загальна формула статусу парламентарія включає кілька головних елементів: а) характеристику його діяльності (здійснюється на професійній основі чи ні, в інтересах народу або виключно для певної групи виборців тощо); б) гарантії її здійснення; в) права та обов'язки; г) відповідальність за невиконання або неналежне виконання ним своїх обов'язків. Названі елементи статусу парламентарію акумулюють інститут парламентських привілеїв» [51].

Парламентські привілеї – це певний перелік права і свободи, визначальних специфіку поширення ними дії норм законодавства шляхом його обмеження певною мірою.

М. Г. Григорук пропонує інший варіант [52] складових формули статусу парламентарію: «повноваження народного депутата України; форми роботи; гарантії діяльності; відповідальність. На його думку, повноваження визначають утримання конституційно-правового статусу народного депутата України. Досліджуючи сферу та специфіку діяльності народних депутатів України, він дійшов висновку, що доцільно розрізняти такі групи прав парламентаріїв: права народного депутата України на пленарних засіданнях Верховної Ради України; права народного депутата України, пов'язані з оптимізацією та забезпеченням ефективності діяльності парламенту України (право законодавчої ініціативи, право народних депутатів України об'єднуватись у депутатські фракції (групи), їх права в органах Верховної Ради України); права народного депутата України щодо провадження діяльності за межами парламенту (у виборчому окрузі та за його межами,

спрямовані на забезпечення ефективної роботи з виборцями, права народного депутата України у взаєминах з органами державної влади, місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями, об'єднаннями громадян України) та іноземних держав)» [52].

Одним із актуальних залишається питання про характер представницького мандату народного депутата України. «Саме депутатський мандат передбачає легітимність повноважень обраного депутата та обумовлює характер відносин між депутатами і виборцями. Передусім від депутатського мандата визначається характер стосунків депутата з виборцями. Депутатський мандат може бути вільним або імперативним» [45].

В Україні депутатський мандат з прийняттям Конституції 1996 р. є вільним тому, що не можна відкликати чи зобов'язати виконувати накази виборців. А ось, наприклад, у Італії імперативний мандат заборонено, оскільки ознакою імперативного мандату є відповідальність народного депутата перед виборцями саме свого округу, які наділені правом надавати депутатіві накази виборців та відкликати його у випадках, що передбачені законом.

Народним депутатом України може бути громадянин України, котрий на день виборів досяг двадцяти одного року та має право голосу і проживає в Україні протягом останніх п'яти років. Не може бути обраним громадянин, котрий має судимість або якщо ця судимість не погашена в встановленому законом порядку.

Повноваження народних депутатів України розпочинаються з моменту складання присяги, а припиняються одночасно з припиненням повноважень Верховної Ради України. Але також вони можуть бути припинені достроково у таких випадках : 1) складення повноважень за особистою заявою депутата; 2) припинення його громадянства; 3) порушення вимог щодо несумісності; 4) смерті. Статус народного депутата України визначається Конституцією та законами України.

«Важливою конституційною гарантією є депутатська недоторканість, головна мета якої – забезпечення безперешкодного й головне ефективного здійснення депутатом своїх функцій. Законом України «Про внесення змін до статті 80 Конституції України» (а саме, щодо недоторканості народних депутатів) №7203, котрий був ухвалений Верховною Радою наприкінці серпня 2019 року, вилучено частину статті 80 із Основного Закону» [53].

При цьому про повну відміну недоторканості народних депутатів говорити не можна. У депутатів зберігається індемнітет; вони не несуть відповідальності за політичні рішення, за голосування чи публічні виступи.

Народний обранець має нести відповідальність за вчинення злочину. Тому, українці так наполегливо вимагали від законодавчої гілки влади внести зміни до Конституції України про зняття недоторканості народного депутата.

Наприклад, в Австралії ще у 1987 р. змінили законодавство стосовно індемнітету. Усвідомивши, що суди суворо обмежують право на свободу висловлювань депутата, Сенат закріпив у статуті засоби судового захисту слухань.

Зміст конституційно-правового статусу депутатів визначає також принцип несумісності депутатського мандата. Тобто, «депутат протягом усього строку свої повноважень не може займати визначені законом посади, що є оплачуваними. Слід відзначити, що цей принцип стосується не кандидата, а вже обраного депутата, котрий мусить відмовитися від своєї попередньої посади на користь місця в парламенті. Цей принцип в різних країнах визначається по різному. В США до цього змісту відносять заборону членства у двох палатах парламенту. Але завжди є несумісними є мандат депутата і судові посади. Також, взявши за приклад Австралію, в котрій є принцип несумісності депутатського мандата і посад на державній службі, то державному службовцю, якщо він обраний у парламент, надається час для депутатської діяльності. А в Іспанії не сумісництво стосується лише окремих найвищих посад» [54 с. 6].

Важливе питання організаційно-правових засад діяльності Верховної Ради – роль її комітетів. Сьогодні практично всі парламенти у розвинених державах спираються у своїй роботі на комітети (комісії) та групи – основні робочі органи парламенту, де, власне, розробляються та опрацьовуються законопроекти. Участь парламентаря у роботі комітетів (комісій) та груп – це персональне волевиявлення відповідно до регламенту та прийнятих парламентом рішень, що впорядковують їхню діяльність. Комітети та комісії Верховної Ради України є основним елементом структури парламенту країни. Вони створені замість постійних комісій Верховної Ради та на їх основі.

Дослідження законотворчої діяльності свідчить про те, що значна частина законопроектів, попри позитивні висновки головного та інших комітетів, не знаходить підтримки в сесійній залі парламенту, прийняті парламентом закони отримують негативні висновки та ветоуються главою держави. Така практика, з одного боку, говорить про те, що, на відміну від багатьох зарубіжних держав (за винятком країн з так званою «слабкою» моделлю комітетів, наприклад Великобританії), центром законотворчої роботи є не комітети, а парламент як орган.

З іншого боку це свідчить, що комітети і парламент у цілому не здійснюють належної співпраці із зацікавленими сторонами: депутатськими фракціями, урядом, лобістськими організаціями (зацікавленими групами впливу), главою держави.

«Іншою складовою такої ситуації є політична заангажованість представників політичних сил, які мають можливість впливати на рішення комітету. Перенесення центру законопроектної роботи з сесійної зали в комітети потребує, з нашої точки зору, неухильного дотримання представленими в парламенті політичними силами квотного принципу формування комітетів з тим, щоб фракційна структура комітетів відтворювала фракційну структуру парламенту, а також розширення повноважень комітетів у процесі попередньої підготовки законопроектів

(один з можливих механізмів посилення ролі комітетів у законодавчому процесі було запропоновано вище)» [55, с. 25].

Посилення взаємодії між парламентом і комітетами, з одного боку, та зацікавленими групами, з іншого, потребує наявності двох чинників: зацікавленості у співпраці з боку всіх учасників законодавчого процесу та правових механізмів, через які зацікавлені групи реалізовуватимуть свій інтерес.

На превеликий жаль, сьогодні такий механізм перебуває в стадії свого впровадження. Впровадженню такого механізму має сприяти здійснення адміністративної реформи, яка розмежує політичну діяльність міністерств та їх адміністративну діяльність, сприятиме звільненню міністрів від виконання поточної адміністративної роботи в очолюваних ними міністерствах. Відповідно, міністри (та їх політичні заступники) отримають змогу приділяти більше уваги співпраці з парламентом та профільними комітетами.

Не менш актуальним є вироблення правових механізмів залучення зацікавлених груп до законопроектної роботи. Зрештою, ще одним напрямом посилення співпраці парламенту та комітетів із зацікавленими органами та організаціями є підвищення рівня гласності роботи комітетів, шляхом, наприклад покладення на голову або секретаря комітету обов'язків щодо запрошення зацікавлених осіб на засідання комітетів.

Ще однією актуальною проблемою законотворчої роботи комітетів є й те, що досить часто виникають ситуації, коли проекти змін до різних статей одного і того ж нормативно-правового акту розглядаються одночасно декількома комітетами без узгодження позицій відповідних комітетів і напрацювання проекту комплексних змін до відповідного акту.

Узгодження позицій та розробка такого проекту мала б здійснюватись через механізм спільних засідань декількох комітетів, однак «Закон України «Про комітети Верховної Ради України» не закріплює умов, за яких такі засідання обов'язково мають проводитись, що зумовлює низький рівень застосування цього механізму узгодження позицій у практиці комітетської

діяльності. Саме тому існує потреба у більш чіткому визначенні в Законі «Про комітети Верховної Ради України» підстав, умов та порядку проведення комітетами спільних засідань при розгляді важливих принципових законодавчих актів» [55, с. 26].

Аналіз положень Регламенту та Закону «Про комітети Верховної Ради України» дозволяє дійти висновку, що недостатньо ефективний контроль комітетів у сфері виконавчої влади зумовлений двома основними чинниками – відсутністю у комітетів тих контрольних повноважень, які притаманні парламентським комітетам в інших зарубіжних країнах та недосконалістю механізму реалізації існуючих прав.

Таким чином, в сучасних умовах Верховна Рада України посідає одне із ключових місць у механізмі держави, про що свідчать норми Конституції України, згідно з якою вона є єдиним органом законодавчої влади в країні. Організаційно-правові засади діяльності Верховної Ради України включають: статус народного депутата України, основи організації та структурування Верховної Ради України, а також інститут повноважень та принципів її діяльності.

2.3. Механізм формування парламенту України

Одна з ключових ознак демократичного ладу - регулярні, прозорі, змагальні вибори, з допомогою яких громадяни-виборці формують органи, що приймають найважливіші політичні рішення в державі.

Верховна Рада України як представницький і єдиний законодавчий орган державної влади відіграє важливу роль в сучасних процесах державотворення і правотворчості в Україні. «Формування Верховної Ради України шляхом виборів виступає однією з основних демократичних гарантій і форм народовладдя в Україні, соціальне призначення якої полягає у забезпеченні повноважності та легітимності функціонування парламенту,

селекції політичної еліти суспільства. Організація та проведення виборів народних депутатів України потребує належного конституційно-правового регулювання, в основу якого покладаються демократичні засади виборчого права» [56, с. 64].

Україна пройшла довгий і тернистий шлях розвитку виборчого законодавства. На початках новітньої історії України народних депутатів обирали на повністю мажоритарній основі, на зміну їй прийшла змішана система, коли 50 % депутатів обиралися за мажоритарною системою, інші 50 - за пропорційною із закритими списками. Потім, за часів президентства Ющенка, парламент формувався повністю за пропорційною системою із закритими списками, а вже парламентські вибори 2012, 2014 та 2019 років відбувалися знову за змішаною системою: 50/50.

Зрозуміло, що «визначення типу виборчої системи, її ознак та особливостей є питанням політичної доцільності та має вирішуватись парламентом відповідно до його конституційних повноважень за умови дотримання конституційних принципів і демократичних стандартів організації та проведення виборів» [57].

Тож довгий час і останні вибори народних депутатів (2019 рік) проводилися за пропорційно-мажоритарною виборчою системою. «Це передбачало, що до Верховної Ради обирали 450 народних депутатів, 225 з них за списками політичних партій у загальнодержавному багатомандатному виборчому окрузі, і, відповідно, залежно від набраного відсотку голосів виборців партія отримувала кількість місць у парламенті. Ще 225 народних обранців потрапляли до Верховної Ради за мажоритарною системою в одномандатних виборчих округах, де вони мали право висуватися як політичними партіями, так і як самовисуванці» [44].

Звернемо увагу, що змішаними називають виборчі системи, в яких поєднуються елементи мажоритарних систем та систем пропорційного представництва. «Їх основна ідея полягає в поєднанні переваг кожного із зазначених типів простих виборчих систем з намаганням взаємного

компенсування їх недоліків. Водночас складність цього завдання значно вище, ніж в разі багаторівневих пропорційних систем, оскільки поєднуються системи, засновані на принципово різних засадах, зокрема різних способах голосування. Недаремно такі виборчі системи в європейській правовій доктрині розглядаються як «інституційні аномалії, характерні для нижчої політичної цивілізації» [58, с. 76].

Система так званого паралельного змішування передбачає фактично застосування двох не пов'язаних між собою виборчих систем, а саме мажоритарної (як правило, відносної більшості) та пропорційної (для вибору двох частин одного й того ж представницького органу). Саме така система відома в Україні під назвою змішаної; в зарубіжній літературі, присвяченій виборчому праву, часто цитують думку відомого правознавця А. С. Автономова про те, що в цьому разі маємо справу не з єдиною системою, адже «більш точним було б говорити про поєднання двох виборчих систем на парламентських виборах» [59, с. 203].

Звернемо увагу на недоліки змішаної виборчої системи.

Для пропорційної виборчої системи із закритими списками:

«1. При закритих списках можливе використання «технології паротягу», коли на перших позиціях виборчого списку ставляться популярні особи, які потім відмовляються від своїх мандатів, в результаті чого в парламент потрапляють нікому не відомі особистості з кінця списку;

2. Виборці голосують за весь список, таким чином слабшає зв'язок між виборцями і їх виборними представниками» [60, с. 4];

3. Власники політичних партій продають місця в прохідній частині виборчого списку. Це перетворює партійне будівництво у надприбутковий бізнес і породжує корупцію серед політичних еліт;

4. Послаблюється професійний потенціал ВРУ. З досвіду попередніх скликань ми бачимо, що депутати, які купили собі місце у ВРУ є не завжди активними в питаннях законодавчої ініціативи, вони не проявляють себе у роботі профільних комітетів, пропускають пленарні засідання.

Для мажоритарної системи:

«1. Головний недолік полягає у потенційній небезпеці так званої «купівлі мандату», яка виражається у застосуванні кандидатами різноманітних схем фальсифікації та підкупу виборців на своїх округах. Сучасна українська мажоритарна виборча система в першу чергу дискредитувала себе через корупцію в електоральному полі та втрату зв'язку з виборцями після виборів;

2. Дискримінуються, так звані «треті» партії, які практично втрачають шанси бути представленими у законодавчому органі тому, що виборці часто орієнтуються на представників найбільших та найвпливовіших партій, вважаючи, що представники так званих «третіх» партій не зможуть ефективно працювати в парламенті в умовах меншості;

3. При застосуванні мажоритарної системи є можливість (особливо у державної влади) впливати на результати виборів, застосовуючи різноманітні маніпулятивні технології (масове «переселення» виборців з одного округу до іншого, маніпулювання з кордонами виборчих округів)» [61, с. 959].

Отож виборча система зазнає критики з боку експертів у галузі конституційного права, як наслідок, у науковому середовищі сформувався консенсус щодо необхідності переходу до іншої виборчої системи.

Саме з такими обіцянками йшов на вибори Президент України Петро Порошенко у 2014 році після подій революції Гідності, згодом ця ідея втілилась в Угоді про Коаліцію депутатських фракцій «Європейська Україна» Верховної Ради України восьмого скликання.

Парламентська Асамблея Ради Європи у своїй Резолюції 1755 (2010) вважає, що виборча реформа повинна передбачати не тільки ухвалення нового виборчого кодексу, але й запровадження нової виборчої системи; підтверджує свою рекомендацію щодо прийняття виборчої системи, яка передбачає пропорційну систему та ґрунтується на відкритих виборчих списках і регіональних виборчих округах.

Також Асамблея закликала всі політичні сили дотриматися своїх обіцянок щодо реформування законодавства про вибори та продемонструвати відповідну політичну волю щодо ухвалення єдиного виборчого кодексу та нової виборчої системи згідно з рекомендаціями Венеціанської Комісії та Асамблеї заздалегідь до наступних парламентських виборів.

Рекомендації органів Ради Європи щодо пропорційної системи з відкритими списками є цілком зрозумілими, оскільки саме ця система є найбільш поширеною в країнах Європи, але варто зазначити, що складно знайти принаймні дві ідентичні виборчі системи через значну кількість їх різновидів. Зокрема, вони відрізняються за ступенем відкритості списків, наявністю/відсутністю прохідного бар'єра, його розміром, способами переведення голосів у мандати, магнітудою багатомандатного виборчого округу.

Україна неодноразово зазнавала критики від західних колег через динамічність зміни виборчого законодавства. І не просто динамічність, адже часто зміни вносились напередодні початку виборчого процесу, що порушує рекомендації щодо незмінності протягом року до його початку і, безумовно, не відповідає принципу правової визначеності.

Але поява Виборчого кодексу, час прийняття якого вже давно настав, мала б гарантувати певну стабільність у виборчому законодавстві України.

Однак через важкі баталії у парламенті VIII скликання процес прийняття Виборчого кодексу тривав дуже довго, суміжні правові інститути змінювались, і текст Виборчого кодексу, внесений 02.10.2015 року до його ухвалення, безнадійно застарів.

У результаті кропіткої роботи наприкінці каденції депутатів Верховної Ради VIII скликання парламент все ж спромігся проголосувати документ, «проте навіть вже на той час він потребував доопрацювання. За результатом розгляду пропозицій Президента парламент IX скликання врешті ухвалив остаточну редакцію Виборчого кодексу від 19.12.2019 року» [62].

Найважливіша новація нового кодексу - запровадження пропорційної виборчої системи з відкритими списками. Тобто, за новими правилами виборці будуть обирати не тільки політичну партію, але й конкретного кандидата із загального списку політичної сили. В експертному середовищі позитивно зустріли цю новелу, зазначивши те, що на виборчу систему з відкритими списками як прогресивну і найбільш демократичну давно звертали увагу українського істеблішменту наші міжнародні партнери.

Таким чином, з прийняттям нового законодавства передбачається удосконалення механізму формування українського парламенту.

РОЗДІЛ 3. ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ПАРЛАМЕНТАРИЗМУ В УКРАЇНІ

3.1. Проблемні аспекти розвитку парламентаризму в Україні

Після Революції Гідності з усією гостротою постала необхідність проведення суспільних реформ задля збереження України як незалежної держави та її розвитку. На сьогоднішній день можна спостерігати нехай і повільний, але прогрес реформування у багатьох сферах. Проте політична система не змінюється, хоча запит суспільства на її зміну величезний. А без реформування ключового механізму формування найвищих органів політичної влади - виборів - навіть уже помітні скромні досягнення в інших сферах залишаються вкрай уразливими.

Після подій Революції Гідності 25 серпня 2014 року президент П. Порошенко підписав указ про розпуск парламенту у зв'язку з відсутністю протягом місяця в ньому урядової коаліції. «Дострокові парламентські вибори були призначені на 26 жовтня. Виборча кампанія розпочалася 28 серпня. Відтак окрім війни з російським агресором на Донбасі увага країни тривалий час була прикутою до боротьби за зміну законодавчого органу та отримання в ньому депутатських мандатів» [63]. Революційні події в Києві змінили позиціонування партійно-політичних сил напередодні виборів.

Позачергові вибори до ВР України 2014 р. кардинально змінили формат партійної системи: «пройшли 5 нових партій: ПП «Народний фронт», ПП «Блок Петра Порошенка», ПП «Опозиційний блок», ПП «Об'єднання «Самопоміч», Радикальна партія Олега Ляшка. Із попереднього складу Верховної Ради прохідний бар'єр пододала лише ВО «Батьківщина» з найменшим результатом» [64, с. 159-178].

27 листопада 2014 р. Верховна Рада України VIII скликання створила коаліцію депутатських фракцій, до якої увійшло 302 народні депутати.

До формату партійної системи за результатами виборів 2014 р. можна віднести не більше 12 політичних партій: ВО «Батьківщина»; ВО «Свобода»; ПП «Блок Петра Порошенка»; ПП «Громадянська позиція»; ПП «Народний фронт»; ПП «Об'єднання «Самопоміч»; ПП «Опозиційний блок»; Партію С. Тігіпка «Сильна Україна»; Радикальну партію Олега Ляшка; ПП «Правий сектор», ПП «УДАР» та КПУ.

Серед виокремлених 12 партій практично всі є електорально-професійними партіями слабкої ідеологічної артикуляції за виключенням ВО «Свобода» та Комуністичної партії України (КПУ), які можна назвати електорально-професійними партіями сильної ідеологічної артикуляції.

Партійна система України за результатами парламентських виборів 2014 р. «отримала конфігурацію системи поміркованого плюралізму у двоблоковому форматі, оскільки соціальне розмежування Схід – Захід не перестало бути актуальним» [63]. Слід також зазначити, що всі партії, які утворюють формат партійної системи, є партіями лідерського типу, а це значить, що вони є нестійкими, оскільки залежать від рейтингу лідера.

Отож, однією з проблем є те, що український парламент часто відзначається великою кількістю партій та фракцій, що може ускладнювати утворення стабільних більшостей та сприяти політичній нестабільності. Така нестабільність призводить до глибокого розчарування та занепокоєння в суспільстві.

Загалом криза суспільної довіри до політичних еліт, а відтак і високий запит на «нові обличчя» приводять до влади нові «політичні проекти», адже так найбільш точно можна називати створені напередодні виборів партії.

Так, «на фоні кризи електоральної підтримки старих парламентських партій у 2019 році найбільшого успіху досягла партія «Суга народу», здобувши 43,16% голосів у загальноmandатному виборчому окрузі (124 депутатські мандати) і 130 мандатів із 199 в мажоритарних округах, що дало їй змогу сформувати однопартійну більшість (монобільшість/монокоаліцію)» [65].

Варто зазначити, що формально з п'яти партій, які були представлені в парламенті попереднього скликання, тільки ВО «Батьківщина» пододала виборчий поріг.

Отож за результатом парламентських виборів конфігурація українського парламенту виглядала так: центристська партія «Слуга народу», опозиційна проросійська партія ОПЗЖ, опозиційна патріотична партія «Європейська солідарність» і лівоцентристська «Батьківщина». Слід наголосити, що сформована однопартійна більшість вже становила іншу проблему, а саме просування законодавчих ініціатив саме партії влади, усунення опозиції від впливу на результати голосування щодо певних законопроектів.

Загалом можна вести мову про те, що загрозу демократії в сучасних умовах становить те, що політичні партії (як владні так і опозиційні) ще у 2000-х роках перетворились на своєрідні комерційні проекти, які завдяки успішній маркетинговій стратегії отримують голоси виборців. Зазвичай такі партії популістичного типу, вони не мають чітко сформованої ідеології, а їх програма є досить розмитою і спрямована на усіх виборців. Головний акцент робиться не на програмових цілях чи стратегіях, а на особі лідера, який/яка фактично і виступає брендом політичної сили.

Слід наголосити на тому, що «Парламентські партії балансують між (1) «Українським виборчим стандартом», який сформувався за часів незалежності і передбачає офіційну згадку про підвищення зарплат і пенсій та зниження тарифів, (2) відкритий популізм і маніпуляції з метою отримання підтримки більшості соціально незахищених груп населення та (3) всеохоплюючу ідеологічну ідентифікацію за існуючими ідеологічними матрицями та світовими трендами. Результати досліджень показують, що треті в абсолютній меншості, і небезпека популізму зростатиме пропорційно до занепаду рівень добробуту громадян» [66].

Власне, усі ці ознаки є характерними для політичної партії «Слуга народу», яка сформувала так звану «монобільшість» у Верховній Раді

України IX скликання. Однак і це є не найголовніше, адже більшість політичних партій України є саме такими.

Серед інших проблем, які впливають на стан парламентаризму в Україні є олігархічний вплив, адже такий вплив окремих олігархів на політичний процес та виборчі кампанії може впливати на незалежність парламенту.

В Україні вплив олігархів на формування парламенту може мати кілька аспектів, зокрема, вони можуть:

- надавати значну фінансову підтримку політичним партіям та кандидатам, що дозволяє їм фінансувати виборчі кампанії та підтримувати свої інтереси;

- мати великий вплив на медіа, включаючи телеканали, газети та інтернет-ресурси. Це дозволяє їм контролювати інформаційний простір та впливати на громадську думку;

- використовувати свій вплив для лобіювання своїх бізнес-інтересів та отримання вигідних рішень в парламенті;

- впливати на формування виборчих списків партій, включаючи включення своїх представників до складу кандидатів.

- створювати власні політичні партії або проекти для реалізації своїх інтересів;

- залежно від ступеня впливу та зв'язків, олігархи можуть мати можливість впливати на формулювання та реалізацію економічно-політичних рішень.

Отож такий вплив може призвести до концентрації влади у руках обмеженого числа впливових осіб, що може загрожувати принципам представництва та громадянської участі.

Тривалий час великі шанси на демократичний транзит українського суспільства зберігались через те, що жодна партія не могла сформувати більшості у парламенті і мусила шукати компромісів за для формування коаліцій. Розуміючи, що політичні партії в Україні фактично були засобом

артикуляції інтересів регіонально-економічних еліт, які так і не спромоглися до консолідації навколо цінностей демократії, саме неспроможність однієї з них сформувати однопартійну коаліцію рятувало суспільство від структурування авторитаризму. Крім того, практично кожна із парламентських політичних партій мала підконтрольний відповідній олігархічній групі телеканал, що зрештою забезпечувало в інформаційному просторі наявність альтернативних джерел інформації, нехай і залежних від різних груп впливу.

Щодо трансформації влади та опозиції, то вона відбувається в умовах консолідації українського суспільства. Відзначимо: «24 лютого 2022 року стає новою віхою у процесі консолідації українського суспільства, відбувається переоцінка цінностей та відрив від російського нарративу історичної пам'яті. В умовах повномасштабної російської агресії відбулося формування української нації та консолідація політичної еліти. Однак це не є повною запорукою того, що зрештою демократичний транзит для України відбудеться успішно. Адже такі події як війна спричиняють переривання демократичного процесу і створюється ризик що після війни демократичний транзит може не завершитися, у випадку якщо демократичні цінності не закріпились у політичній свідомості громадян. Наявність зовнішнього ворога, у даному випадку Російської федерації, об'єднало українське суспільство навколо чинного президента» [67].

У інформаційному просторі відбулося витіснення альтернативних думок через формування єдиного каналу відображення політичних новин, яким став Телемарафон «Єдині новини». Безумовно, що на початковій стадії такий крок був вимушений і спрямований на забезпечення безпеки інформаційного простору України. Однак після стабілізації ситуації в інформаційному просторі воюючої державі телемарафон став зручним засобом монополізації інформаційної політики в сегменті телебачення.

Присутність корупції в політичних процесах може ускладнювати розвиток парламентаризму та підірвати довіру до системи. До того ж

корупції в Україні на тлі війни, що підриває суспільну довіру до інститутів антикорупційної політики, вищих військових посадовців та інститутів влади в цілому.

Ставлення до питання депутатської недоторканності в українському суспільстві неоднозначне. Відсутність зв'язку з виборцями, лобіювання особистих інтересів, відсутність на засіданнях парламенту та так зване «кнопкодавство», голосування за закони що носять відверто політичний характер та не відповідають інтересам більшості народу України – все це сприяє тому, що рівень довіри до народних депутатів серед населення падає до мінімуму. Разом з низьким рівнем довіри до вищого представницького органу держави багато хто з українців небезпідставно вважає, що депутатська недоторканність є лише засобом для народних обранців уникнути відповідальності за свої незаконні дії, а тому повинна бути негайно скасована.

Верховна Рада ухвалила закон №7203 «Про внесення змін до статті 80 Конституції України (щодо недоторканності народних депутатів України)», який набув чинності 1 січня 2020 року. Відтак зі статті 80 Конституції України [53] вилучені слова: «Народним депутатам України гарантується депутатська недоторканність» і «Народні депутати України не можуть бути без згоди Верховної Ради України притягнені до кримінальної відповідальності, затримані чи заарештовані».

Звернемо увагу, що Венеціанська комісія вже наголошувала, що у політичній системі з вразливою демократією, такою, як в Україні, повне скасування недоторканності може бути небезпечним для функціонування та автономії парламенту. Венеціанська комісія визнає, що «недоторканність може бути перешкодою для боротьби з корупцією. Проте Комісія вважає, що поточний стан верховенства права в Україні ще не дозволяє повністю скасувати депутатську недоторканність. Таким чином, Комісія рекомендує запровадити інші механізми, що можуть запобігти втручанню в діяльність парламенту і в той же час сприяти боротьбі з корупцією» [68, с. 12].

Як слушно зауважує В. Борденюк про те, що «депутатська недоторканність є однією з гарантій діяльності не тільки депутата, а й парламенту. Слід враховувати, й те що інститут депутатського імунітету виконує позитивну роль, особливо в авторитарних і перехідних державах, де демократичні традиції знаходяться ще в зародковому стані. Тому передчасне обмеження депутатської недоторканності в таких державах може призвести до згортання паростків парламентаризму» [69, с. 25].

Таким чином, вищезазначене дозволяє стверджувати, що в Україні ще існує низка викликів демократизації та проблем розвитку парламентаризму. Серед інституційних викликів демократизації на особливу увагу заслуговують подолання олігархізації партій, медіатизації електорального процесу, обмеження свободи слова у медіа просторі. Партійна фрагментація, олігархічний вплив, слабе ідеологічне підґрунтя партій, створення політичних комерційних проектів під виглядом партій напередодні виборів, корупційні правопорушення серед народних депутатів – це ті проблемні аспекти, які стоять на шляху розвитку українського парламентаризму.

3.2. Перспективи вдосконалення української моделі парламентаризму

Вдосконалення моделі парламентаризму, яка склалася в Україні можна здійснити шляхом проведення якісної реформи виборчої системи, адже перегляд та оптимізація виборчої системи може покращити представництво та стимулювати формування стабільних парламентських більшостей. Вище ми звертали увагу на механізм формування українського парламенту і вважаємо за необхідне звернути увагу на останні законодавчі зміни та перспективи, які за ними слідують.

І хоча не відомо ще коли можуть відбутися парламентські вибори, адже в умовах поки в Україні діє правовий режим воєнного стану, то проведення виборів забороняється нормами чинного законодавства.

Однак, коли вони зможуть відбутися, то парламентські вибори проводитимуться як і раніше у загальнодержавному багатомандатному окрузі. Вибори народних депутатів України здійснюватимуться на засадах пропорційної системи відповідно до єдиних списків кандидатів у депутати в загальнонаціональному виборчому окрузі, з яких формуються регіональні виборчі списки кандидатів у депутати від партій. Важливим є й обов'язкове дотримання гендерного балансу під час формування партійних списків політичних партій: у кожній п'ятірці кандидатів має бути не менше двох осіб кожної статі.

Таким чином у нових виборах кандидати в народні депутати зможуть висуватися тільки від політичних партій, можливість стати самовисуванцем скасована. За Виборчим кодексом [62] «замість 225 (як було раніше) територію країни поділять на 27 виборчих регіонів, які практично співпадають із територіями більшості областей. У кожному окрузі усі партії висуватимуть свій список для конкретного регіону».

За словами експертів, зробити свідомий вибір для виборця буде не складно, оскільки у такому списку буде від 5 до 20 кандидатів. Утім і така виборча система має свої переваги і недоліки. Позитивними сторонами такої системи є те, що депутати знають, виборці якого регіону їх обрали, і мають перед ними персональну відповідальність, так само як і перед партією, яка їх висунула і з іншими депутатами якої вони поєднані спільною партійною програмою.

Недоліками ж виборчої системи з відкритими списками, є складна для розуміння система розподілу мандатів і ризик гострої конкуренції між кандидатами з регіональних списків від однієї партії. Будь-яке розширення можливостей громадян впливати на списки - це крок на шляху до зменшення рівня політичної корупції. Така система виборів розрахована на виборців з великим рівнем політичної і правової свідомості. У новому кодексі залишилося положення про те, що до Верховної Ради України проходять політичні партії, які на виборах подолали 5 %-ий бар'єр.

Отож, оптимізація виборчої системи може покращити представництво та стимулювати формування стабільних парламентських більшостей.

З метою зменшення партійної фрагментації необхідним є впровадження механізмів, які сприяють консолідації політичних сил, може покращити ефективність роботи парламенту.

А для зменшення впливу олігархів та інших впливових груп на політичні процеси вбачається на необхідне встановити більш суворий контроль за фінансуванням партій.

Надзвичайно важливим питанням є підвищення рівня прозорості та відкритості для забезпечення високого стандарту прозорості та доступності інформації про діяльність парламенту. Важливим є залучення громадських організацій та експертів до процесу прийняття рішень та консультації з громадськістю.

Український шлях становлення парламентаризму повинен бути «шляхом до розвиненого громадянського суспільства і повноцінної демократії. Важливою рушійною силою в цьому є саме парламент. Необхідно зміцнювати його авторитет, підвищувати роль у державі та суспільному житті. Водночас сам парламент повинен ставати більш кваліфікованим, організованим, відображати більшою мірою у своїй діяльності інтереси та сподівання людей, які обирають чергову когорту парламентарів і чекають від них сумлінної праці на благо народу» [70].

На жаль, події Революції Гідності 2013-2014 рр. не принесли очікуваних громадянами України результатів. Вони не змінили мислення та світогляд усього народу, який занадто довго перебував в становищі «рабів комунізму», керованих жорстокими та несправедливими владарями. Доти, доки кожен українець не виросте в зрілого громадянина своєї держави, ми не зможемо насадити здорове суспільство з правильними цінностями та стандартами поведінки, яке живе в тісній співпраці одне з одним не для власних потреб, а для добробуту держави в цілому.

Важливо усвідомлювати, що необхідні зміни в суспільстві, від одного індивіда до політичної системи загалом. «Необхідно виробити такі цінності та принципи діяльності, взаємодії та співпраці, які принесуть конструктивні зміни для всіх, хто проживає на території України, не принижуючи жодної людини. Суспільство повинно навчитися керувати державою на зразок тих держав, де парламентаризм має постійний характер прояву, показує ефективність публічного управління та цінність людського фактору» [70, с. 39].

Тож ефективна перспектива становлення парламентаризму в сучасній Україні вбачається в конституційному шляху загальноприйнятих основ парламентаризму. Цей шлях визначається в критичному розгляді стану власної демократії, впорядкуванні виборчого законодавства, формуванні дієвих урядових структур, впорядкуванні становлення парламентаризму на місцях, адекватному сприйнятті парламенту та його роботи, необхідності вибирати до парламенту особистостей, які володіють професійними якостями і є справжніми патріотами України, створенні такої політичної ситуації, за якої можливо провести реальні реформи в країні.

ВИСНОВКИ

Таким чином, вивчення особливостей системи парламентаризму в Україні після Революції Гідності в межах магістерської роботи дозволило сформулювати наступні висновки.

1. Еволюція поглядів на природу і сутність демократії є складним і багатогранним процесом, який відбувався протягом багатьох століть і включає в себе численні політичні, культурні та ідеологічні течії. У сучасний час демократія в різних формах є домінуючим політичним утворенням у світі. Різні країни мають свої власні системи та традиції, але загальний принцип полягає в участі громадян у прийнятті політичних рішень, визначенні владних структур та захисті прав та свобод. Однак, слід відзначити, що сучасність також стикається з викликами, такими як технологічні зміни, геополітичні напруження та проблеми глобального масштабу, що ставлять під сумнів деякі аспекти демократичних систем. Тож еволюція поглядів на природу і сутність демократії відбувалася через важливі історичні події, соціокультурні зміни та політичні рухи, що вплинули на розвиток цього політичного утворення від стародавнього світу до сучасності.

2. Парламентаризм є цілком відчутною реальністю більшість демократичних держав сучасного світу. Як показала історична практика, саме парламентська модель побудови владних відносин дозволяє найточніше визначати широкий спектр інтересів різних соціальних спільностей та виробляти державні рішення, що в тій чи іншій мірі відповідають інтересам більшості населення країни.

В сучасних умовах парламентаризм є однією з основних форм організації державної влади в демократичних суспільствах. Він вважається ключовою інституційною основою демократії і передбачає, що влада в країні зосереджена у парламенті, який обирається громадянами. У той самий час слід визнати, що у кожній державі парламентаризм має особливості, специфічні риси.

3. Українська Революція Гідності, яка відбулася у 2013-2014 роках, може розглядатися в контексті «третьої хвилі демократизації», яка відзначається як перехід до демократії у країнах, що колись були частиною Радянського Союзу. Українська Революція Гідності була масштабним громадянським рухом, спрямованим проти корупції, авторитаризму та відмови від європейської інтеграції тодішньою владою. Після Революції Гідності 2014 року в Україні було запроваджено численні демократичні реформи з метою покращити ситуацію в країні та наблизити її до європейських стандартів.

4. Діяльність Верховної Ради України ґрунтується на конституційних нормах та інших правових актах. Важливі правові засади, що регулюють роботу Верховної Ради України, включають: Конституцію України, закони України, постанови та рішення Верховної Ради, Регламент Верховної Ради тощо. Ці правові засади складають основу для законодавчої діяльності Верховної Ради України, дозволяючи їй вирішувати ключові питання суспільного життя та приймати необхідні рішення для країни.

5. В сучасних умовах Верховна Рада України посідає одне із ключових місць у механізмі держави, про що свідчать норми Конституції України, згідно з якою вона є єдиним органом законодавчої влади в країні. Організаційно-правові засади діяльності Верховної Ради України включають: статус народного депутата України, основи організації та структурування Верховної Ради України, а також інститут повноважень та принципів її діяльності.

6. Протягом історії незалежної України народних депутатів спочатку обирали на повністю мажоритарній основі, на зміну їй прийшла змішана система, коли 50 % депутатів обиралися за мажоритарною системою, інші 50 - за пропорційною із закритими списками. Потім, за часів президентства Ющенка, парламент формувався повністю за пропорційною системою із закритими списками, а вже парламентські вибори 2012, 2014 та 2019 років відбувалися знову за змішаною системою: 50/50.

Прийняття нового законодавства ознаменувало початок удосконалення механізму формування українського парламенту. Найважливіша новація нового Виборчого кодексу - запровадження пропорційної виборчої системи з відкритими списками. Тобто, за новими правилами виборці будуть обирати не тільки політичну партію, але й конкретного кандидата із загального списку політичної сили.

7. В Україні ще існує низка викликів демократизації та проблем розвитку парламентаризму. Серед інституційних викликів демократизації на особливу увагу заслуговують подолання олігархізації партій, медіатизації електорального процесу, обмеження свободи слова у медіа просторі. Партійна фрагментація, олігархічний вплив, слабе ідеологічне підґрунтя партій, створення політичних комерційних проектів під виглядом партій напередодні виборів, корупційні правопорушення серед народних депутатів – це ті проблемні аспекти, які стоять на шляху розвитку українського парламентаризму.

8. Певне вдосконалення української моделі парламентаризму очікується у зв'язку з проведенням якісної реформи виборчої системи, адже перегляд та оптимізація виборчої системи може покращити представництво та стимулювати формування стабільних парламентських більшостей. З метою зменшення партійної фрагментації необхідним є впровадження механізмів, які сприяють консолідації політичних сил, може покращити ефективність роботи парламенту. А для зменшення впливу олігархів та інших впливових груп на політичні процеси вбачається на необхідне встановити суворіший контроль за фінансуванням партій. Надзвичайно важливим питанням є підвищення рівня прозорості та відкритості для забезпечення високого стандарту прозорості та доступності інформації про діяльність парламенту. А також залучення громадських організацій та експертів до процесу прийняття рішень та консультації з громадськістю. І як загалом формування у суспільства стійких демократичних цінностей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Баранов Н. А. Сучасна демократія: еволюційний підхід. Балтійський державний технологічний університет, 2007. 208 с.
2. Даймонд Л. Чи пройшла «третя хвиля» демократизації? *Поліс*. 1999. № 1. З. 10-25.
3. Вакулова Т. В., Матросов М. А. До питання про демократію: визначення та основні принципи. *Гуманітарна парадигма*. 2017. № 3. С. 50-62.
4. Харпфер К. В., Бернхаген П., Інглхарт Р. Ф., Вельцель К. та інші. Демократизація. ВШЕ, 2015. 708 с.
5. Родченко Л. М. Еволюція громадянського суспільства крізь призму історичного розвитку поняття та теорії демократії. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2018. № 5. С. 138-143.
6. Ключник Р. М. Еволюція концепту демократії в політичній думці: ретроспективний аналіз. *Політикус : наук. журнал*. 2018. № 1. С. 14-19.
7. Політологія : підручник / Ф. М. Рудич. 3-тє вид., переробл., доповн. Київ : Либідь, 2009. 480 с.
8. Стуколова Л. З. Теоретичні підходи до поняття «демократія». *Алея науки*. 2017. Т. 4. № 10. С. 686-689.
9. Тітов В. А., Лавриненко В. М. Духовне життя суспільства як загальнолюдське надбання. *Філософія та культура*. 2012. № 3. С. 34-39.
10. Хантінгтон С. Третя хвиля. Демократизація наприкінці ХХ ст. 2003. 354 с.
11. Турен А. Що означає сьогодні демократія? *Міжнародний журнал соціальних наук*. 1991. №1. С. 26-30.
12. Гошовська В. А. Парламентаризм : підручник. 2-ге вид., допов. й розшир. Київ : НАДУ, 2019. 704 с.
13. Батанов О. В. Парламентаризм як феномен і категорія сучасного конституційного права. *Правова держава: щорічник наук. праць/ Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України*. Київ: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2022. Вип. 33. С. 278-289.
14. Панкевич О. З. Державне право зарубіжних держав: підручник. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2018. 260 с.

15. Історія держави і права зарубіжних країн. Правові джерела: Навчальний посібник / Г. І. Трофанчук (упоряд.). Київ: Юрінком Інтер, 2008. 347 с.
16. Локк Дж. Два трактати про правління. Твори: в 3 т. Т. 3. Думка, 1988. С. 137-405.
17. Монтеск'є Ш. Вибрані твори. Політвидав 1955. 799 с.
18. Анкерсміт Ф. Р. Політична репрезентація. Вид. будинок Вищої школи економіки, 2012. 288 с.
19. Політична система сучасного суспільства : навчальний посібник / В. В. Мадіссон, Т. І. Кадлубович, Д. С. Черняк, Н. В. Пархоменко. Київ : КНУТД, 2015. 229 с.
20. Лейпхарт А. Багатоскладові суспільства та демократичні режими. *Поліс*. 1992. № 1-2. С. 217-225.
21. Берк Е. Роздуми про революцію мови у Франції / Вид. підгот. С. Я. Короп. Відп. ред. С. М. Зенкін. Ладомир, 2023. 512 с.
22. Загальні положення конституційного права; переклад з 4-го французького видання/ Есмен А., проф.; За ред. : Н.О. Бер. 2-ге вид. Вид. О. Н. Попова, 1909. 461 с.
23. Гуггенбергер Б. Теорія демократії. *Поліс*. 1991. № 4. С. 137-148.
24. Зідентоп Л. Демократія в Європі. Центр досліджень постіндустріального суспільства; Журнал «Вільна думка» / Пер. з англ. за ред., вступ. стаття В. Л. Іноземців. Логос, 2010. 311 с.
25. Дюверже М. Політичні інститути та конституційне право / Політологія: хрестоматія / Упоряд. проф. М. А. Василик, доц. М. С. Вершинін. Гардаріки, 2000. 843 с.
26. Омельченко Н. Л. Парламентаризм як концептуальна та інституційна основа сучасного парламентського права. *Часопис Київського університету права*. 2017. № 4. С. 74-79.
27. Біхарі М. Парламентаризм. *Світ політики*. 1992. С. 42-48.
28. Шаповаленко М. В. Хвилі авторитаризму/демократії в концепціях демократизації. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія : Питання політології. 2014. № 1132, вип. 27. С. 30-35.
29. Кополовець Р. Індекс демократизації «Freedom in the world» як новий вимір демократичного розвитку країн. *Політікус*. Одеса. № 5/6. 2018. С. 61- 66.

30. Freedom in the World Research Methodology. URL: <https://freedomhouse.org/reports/freedom-world/freedom-world-research-methodology> (дата звернення: 02.10.2023)
31. Freedom in the World. URL: <https://freedomhouse.org/report/freedom-world> (дата звернення: 02.10.2023)
32. Фукуяма Ф. Кінець історії? Філософія історії. Антологія. АспектПрес, 1995. С. 290-310.
33. Латигіна Н. А. Історико-політичний досвід хвиль демократизації. *Держава і право*. 2011. Вип. 52. С. 558-563.
34. Барсамов В. А. «Кольорові революції»: теоретичний і прикладний аспекти. *Соціологічне дослідження*. 2006. № 8. С. 57-66.
35. Самброс А. «Феномен кольорових революцій». URL: http://politua.info/index.php?option=com_content&task=view&id=431 (дата звернення: 05.10.2023)
36. Шешелідзе П. Після «революції троянд»: деякі підсумки грузинських реформ. URL: <http://www.inliberty.com/library/study/308/> (дата звернення: 05.10.2023)
37. Боровик А. Що змінювали в Конституції України за роки незалежності? URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2020/06/28/7257307/> (дата звернення: 07.10.2023)
38. Шаповалов С., Копилов М. Україна на терезах демократії: Індекс Freedom House. URL: <https://dif.org.ua/article/ukraina-na-terezakh-demokratii-indeks-freedom-house> (дата звернення: 07.10.2023)
39. North D. Institutions. *The Journal of Economic Perspectives*. 1991. Vol. 5, № 1. - P. 97-112.
40. Норт Д. Інститути, інституційні зміни та функціонування економіки / перекл. з англ. А. Н. Нестеренко; наук. ред. Б. З. Мільнер. Фонд економічної книги «Початку», 1997. 180 с.
41. Birch S. Elections and democratization in Ukraine. Basingstoke (Hants.). London, 2000. XII. P. 12-18.
42. State and institution building in Ukraine. Basingstoke / ed. by T. Kuzio. London, 1999. P. 16-26.
43. Whitmore, Sarah. State Building in Ukraine: The Ukrainian Parliament, 1990- 2003. London, 2004. XI. P. 16-17.

44. Іванов В. М. Історія держави і права України: підручник. Київ, 2013. 892 с.
45. Про вибори народних депутатів України: Закон України від 17.11.2011 № 4061-VI. *Відомості Верховної Ради України*, 2012, № 10-11, ст.73
46. Про статус народного депутата України: Закон України від 17.11.1992. *Відомості Верховної Ради України*, 1993, № 3, ст. 17
47. Про самоусунення Президента України від виконання конституційних повноважень та призначення позачергових виборів Президента України: постанова Верховної Ради України від 22 лютого 2014 року. *Відомості Верховної Ради*, 2014, № 11, ст.158
48. Про Регламент Верховної Ради України: Закон України від 10.02.2010. *Відомості Верховної Ради України*, 2010, № 14-15, № 16-17, ст.133
49. Про проект нової Конституції: Постанова Верховної Ради України, 1 липня 1992 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 37. Ст. 550.
50. Liu M. M. Analysis of Bicameralism including Pros and Cons. URL: <http://www.oocities.org/eaglemap/bicameralism.html> (дата звернення: 08.10.2023)
51. Про підсумки всеукраїнського референдуму 16 квітня 2000 року. Повідомлення Центральної виборчої комісії від 25.04.2000 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0002359-00#Text> (дата звернення: 09.10.2023).
52. Депутатські привілеї: закордонний досвід та пропозиції для України. Інформаційно-аналітичне дослідження. URL: www.parlament.org.ua/docs/files/8/1174577340_ans.pdf (дата звернення: 10.10.2023).
53. Григорук Н. Г. Конституційно-правовий статус народного депутата України. *Органи державної влади України*. Київ, 2002. С. 145-188.
54. Конституція України: Основний Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*, 1996, № 30, ст. 141
55. «Депутатський імунітет: який захист втратили народні обранці». URL: <https://www.vectornews.net/news/politics/140022-deputatskiy-muntet-yakiyzahist-vtratili-narodn-obranc.html> (дата звернення: 10.10.2023).
56. Шипіка А. В. Організаційно-правові аспекти діяльності комітетів Верховної Ради України. *Європейські перспективи*. 2016. Вип. 2. С. 21-28.
57. Марцеляк С. М., Марцеляк М. О. Конституційно-правовий механізм забезпечення засад (принципів) виборів народних депутатів України. *Науковий*

вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. Том 66, 2021. С. 64-72.

58. Рішення Конституційного Суду України від 21 грудня 2017 року № 1-21/2017 (справа про виключення кандидатів у народні депутати України з виборчого списку політичної партії). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-17>. (дата звернення: 12.10.2023).

59. Основи конституційного права України / за ред. В. В. Копейчикова. Київ : Юрінком, 1998. 288 с.

60. Виборче право: навчальний посібник / за ред. К. К. Гасанова, А.С. Пруднікова, В. А. Виноградова. ЮНІТІ-ДАНА; Закон та право, 2010. 655 с.

61. Журавський В. С. Яка виборча система найоптимальніша для сучасної України? *Голос України*. 2011. № 94. С. 4-8.

62. Новиков О. В. Пропорційна система відкритих списків в Україні – перспектива чи реальність? *Young Scientist*. 2017. № 11. С. 958-962.

63. Виборчий кодекс України: Закон України від 19.12.2019 № 396-ІХ. *Відомості Верховної Ради України*, 2020, № 7, № 8, № 9, ст. 48

64. Манайло-Приходько Р. Ю. Вплив парламентських виборів 2014 року на конфігурацію партійної системи України. URL: <https://politologia-rdgu.rv.ua/images/pan14/236.pdf> (дата звернення: 12.10.2023).

65. Остапець Ю., Шестак Н., Дудінська І. Еволюція партійної системи України в умовах трансформації соціальних і політичних структур. Ужгород : Видавництво «ЗІППО», 2016. 252 с.

66. Офіційний сайт ЦВК. URL: <https://www.cvk.gov.ua/>(дата звернення: 12.10.2023).

67. Kroytor A. V., Yakovlev D. V. Post-election situation in Ukraine: changing faces or ideological transformations? Contemporary issues of the world community and the role of social sciences in ensuring its development : collective monograph / A. V. Kroytor, D. V. Yakovlev, S. V. Kutsepal, O. M. Yeremenko, etc. Lviv-Toru : Liha-Pres, 2020. P. 1-29.

68. Кройтор А. Демократичний транзит в умовах глобальної кризи демократії та війни РФ проти України. Соціально-економічний та політичний розвиток країн у сучасних умовах. : Зб. наук. пр. міжнар. науково-практ. конф., (м. Одеса, 24 трав. 2022 р.) Одеса, 2022. С. 37-40.

69. Пункти 18, 31 Висновку щодо проекту Закону України «Про внесення змін до Конституції України щодо недоторканності народних депутатів України та суддів» прийнятий Венеціанською комісією на 103-му пленарному засіданні (м. Венеція, 19-20 червня 2015 р.). *Правовий тиждень*. 2015. № 12-13.

70. Борденюк В. Депутатська недоторканність як гарантія діяльності представницького органу державної влади: конституційно-правові аспекти. *Юридична Україна*. 2011. №3. С. 22-27.

71. Гончар В. В. Проблеми становлення сучасного українського парламентаризму. *Теорія та практика держ. упр.* : зб. наук.пр. / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України, Харків. регіон. ін-т держ. упр. Харків, 2017. Вип. 3 (58). С. 34-40.